

Coğrafyanın Kökeni ve Tanımı

Coğrafya, Grekçe (eski Yunanca) kökenli geo ve graphe sözcüklerinin birleştirilmesi ile oluşturulmuştur. Geo; yer, yeryüzü, dünya, yerküre anlamında kullanılırken graphe (graphein); yazma, çizme, tasviri ifade der. Bu kelimelerin birleştirilmesinden, geographica (gegraphie) terimi ortaya çıkmıştır.

Coğrafya en kısa tanımı ile yeryüzünü inceleyen bir bilim dalıdır. Tanımda geçen yeryüzü terimi, sadece Dünya'nın yüzeyini ifade etmez. Aksine iç içe geçmiş bulunan suküre (hidrosfer), taşküre (litosfer) ve havaküreden (atmosfer) oluşur. Bu küreye, biosfer (biyosfer) ya da canlılar küresi denir. İlk Çağ'da Eratosthenes, bilim tarihinde coğrafya sözcüğünü kullanan ilk düşünür olup, terimini M.Ö. yaklaşık 3. yüzyılda oluşturduğu Geographica adlı eserinin adı olarak kullanmıştır.

İlk Çağ'da Coğrafya

İlk Çağ'da İnsanların üzerinde yaşadıkları yeryüzünü merak etmeleri ile başlayan ilk coğrafi araştırmalar, tarih çağları boyunca gelişerek devam etmiştir. Bu çağda coğrafi düşünceler, bir takım basit harita çizimleri ile oluşmaya başlamıştır.

İlk Çağ'da daha çok astronomi, matematik ve geometriden yararlanarak yeryüzünün şekli ve boyutlarının hesaplanmasıyla dar alanlı seyahatlere bağlı tasvirlerin yapılması coğrafya olarak algılanmıştır. Bu bağlamda Mezopotamyalıların kartografya ilim ve tekniğine olan katkıları, oldukça önemlidir. Ayrıca bu zamanda coğrafya bilgisinin genişlemesinde Fenikeliler, Yunanlılar ve Romalılar da büyük rol oynamışlardır.

İlk Çağ'a damgasını vuran en önemli özellik, coğrafyanın matematik coğrafyadan ibaret olmasıdır. Thales, Herodot, Aristo, Eratosthenes, Hipparkhos, Poseidonios, Strabon ve Batlamyus (Ptolemaios), İlk Çağ'a damgalarını vuran filozoflardan bazıları olup, bu devirde revaçta olan bütün bilim dallarına dolayısıyla coğrafyaya da ilgi göstermişlerdir.

Orta Çağ'da Coğrafya

Orta Çağ'da coğrafya, İslam âlemi dışında pek çok nedene bağlı olarak Hıristiyan âleminde gerilemiştir. Bunda esas rolü, Hıristiyanlığın engelleyici, özgür düşünceyi kısıtlayıcı ve baskıcı etkileri oynamıştı. Nitekim bu çağda Hıristiyan âleminde coğrafya ile birlikte diğer bilimlerin gerilemesinde dinsel inanca dayalı olarak kilisenin etkisi oldukça önemli olmuştur. Bunlara ilave olarak daha pek çok uygulama da gerilemeye sebebiyet vermiştir.

Orta Çağ'da coğrafya alanındaki en verimli çalışmalar İslam coğrafyacılar tarafından yapılmıştır. Hıristiyan hükümdarların aksine İslam hükümdarları bilimsel araştırmalara ve bilim adamlarına büyük önem vermişler, hatta özel bilim kurulları oluşturmuşlardır. Bu çağda İslam coğrafyacılar tarafından İlk Çağ Yunan gökbilimci ve coğrafyacılarının eserleri de Arapçaya çevrilerek, devrin coğrafyacılarının hizmetine sunulmuşlardır.

Yeni Çağ'da Coğrafya

Yeni Çağ'da İtalya'da başlayan ve diğer ülkelere de sıçrayan Rönesans hareketleri Orta Çağ Avrupası üzerine çöken din taassubunu yavaş yavaş ortadan kaldırmaya başlamıştır.

Yeni Çağ'da pek çok bilinçli geziler yapılmış ve Dünya'nın bilinmeyen birçok bölgesi, zamanla keşfedilmiştir. Nitekim bu çağda, yaklaşık 15. yüzyıl sonları ile 16. yüzyıl başları, daha açık bir ifadeyle, 1492-1522 devresi, "büyük coğrafya keşifleri dönemi" olarak bilinmektedir.

Bu çağda yapılan uzun mesafeli ve planlı deniz seyahatleri; o zamana dek bilinmeyen, ya da bilindiği halde ulaşılamamış, yeni kara parçalarının keşfedilmeleri ile sonuçlanmıştır. Bu keşifler arasında; Amerika, Okyanusya ile Güney ve Kuzey kutup çevreleri bulunmaktadır.

Bu keşifleri hazırlayan en önemli teşvik edici etmenlerden bazıları; başta Çin olmak üzere Hindistan ve Sri-Lanka (Seylan) vs. gibi ülkelerin zenginlik kaynaklarına deniz yoluyla ulaşarak, onları ele geçirme amacı yanı sıra misyonerlik düşüncesi oluşturur. Diğerlerini; bilim alandaki gelişmelere bağlı olarak coğrafyaya katkı sağlayan diğer bilimlerin ortaya çıkması, teknolojiye bağlı olarak kara ve deniz taşıtlarında hızlı bir gelişme yaşanması neticesinde ulaşımın geçmiş dönemlere oranla kolaylaşması, yeryüzünün çeşitli bölgelerinde yaşayan insanlar arasında kültür ve ticaretin artması meydana getirir.

Genel olarak keşifler devri diye adlandırılan bu dönem, ilk kez Portekizlilerin girişimleri ile başlatılmıştır. Bu çağda Bartelmi Diaz, Kristof Kolomb, Vasco de Gama, Amerigo Vespucci, Abel Janszoon Tasman, James Cook, Newfoundland ve Labrador gibi denizciler önemli keşifler yapmışlardır.

Bu çağda İslam âleminde, 15. yüzyıl sonlarıyla 16. yüzyıl başlarında Osmanlı denizcilerinden Piri Reis'in, 17. yüzyılda ise Katip Çelebi ile Evliya Çelebi'nin yaptıkları seyahatler ve bunlara dayanarak hazırladıkları eserler de coğrafya için büyük önem taşımaktadır.

Yakın Çağ'da Coğrafya

Fransız ihtilali (1789) ile başlayıp içinde bulunduğumuz zamanı kapsayan dönem, tarihçiler tarafından Yakın Çağ olarak adlandırılmaktadır. Çağın en tipik özelliği, tanıma ve tanıtma gezilerinin artık hem bilimsel ve hem de siyasal boyutlar kazanmış olmasıdır.

Yakın Çağ'da yapılan bilimsel amaçlı geziler, hemen hemen 18. yüzyıl ortalarında başlar. Elde edilen sonuçlar ise, gerçekten de büyük başarıların eseridir. Örneğin, bir yandan okyanuslar, bir yandan da Afrika, Asya, Amerika ve Okyanusya kıtalarında, henüz keşfedilmemiş yerler, büyük ölçüde tanınmışlardır.

Art arda yapılan bu çok sayıdaki bilimsel amaçlı geziler, Dünya'nın her tarafının daha gerçekçi bir biçimde tanınmasını ve böylece de coğrafya ilminin, hemen hemen bugünkü bilimsel boyutlarına ulaşmasını sağlamıştır.

Günümüzdeki çağdaş (modern) coğrafi görüşün temelleri, hemen hemen 19. yüzyıl başlarında, Alman coğrafyacılar tarafından atılmıştır.

Bilimsel gezilere, 20. yüzyılda da devam edilmiştir. Teknik gelişmeler ve icatlar ile ulaşım araç ve gereçleri sayesinde dağların yüksek noktalarına çıkılması ve denizlerin derin kesimlerine inilmesini büyük ölçüde kolaylaştırmıştır. Bugün artık seyahatler, uzay yolculukları biçimine de dönüşmüştür.

Bu dönemde keşiflerin dışında coğrafya alanındaki bir diğer önemli gelişme de 1830 yılında "Büyük Britanya Kraliyet Coğrafya Enstitüsü'nün kurulmasıdır. Ayrıca başta gelişmiş ülkeler olmak üzere pek çok ülkede coğrafya dernekleri, coğrafya kurumları veya birlikleri oluşturulmuştur. Bu bağlamda uluslararası düzeyde kurulan ilk coğrafya birliği, Uluslararası Coğrafya Birliği (International Geographical Union/IGU)'dir.

Bu çalışmanın amacı coğrafya biliminin tarih biliminin tarih bilimiyle olan ilişkisini açıklamaktır. Bilindiği gibi bütün bilimler hakkında araştırma yapılmak istendiğinde tarihten yararlanmak gerekmektedir. Tarih yer ve zaman göstererek, kanıtlar kullanarak ve dönemin şartları göz önünde bulundurularak geçmişteki olayları inceleyen bir bilimdir. Coğrafya, insan ve mekânı bütünleştiren; tüm olay, olgu ile olayları mekânsal perspektiften okuyan; insan-mekân etkileşiminin ortaya çıkardığı sonuçları açıklamaya ve yorumlamaya çalışan bilimdir. Tanımlardan anlaşılabilceği gibi tarih zaman kavramına yoğunlaşmakta, coğrafya mekân kavramını odak almakta ancak iki bilim de insan kavramında kesişmektedir. Burada önemli olan coğrafyanın tarih boyunca insan hayatına yaptığı etkidir. Anlatılanlardan çıkarılan sonuca göre iki bilim arasında ayrılamaz bir bağ vardır. Bu nedenle bazı ülkelerde coğrafya ve tarih dersi aynı öğretmen tarafından öğretilmiş, bir branşın hocası olmadığında yeri diğer hocayla doldurulmuştur. Tarih araştırmaları coğrafya bilimine de önemli katkı sağlarken tarih araştırmalarında coğrafyanın vazgeçilemez bir unsur olduğu tarihçiler tarafından hep vurgulanmıştır. Örneğin Orta Çağ ve Yeni Çağ'ın büyük tarım devletleri hep coğrafya kavramıyla açıklanmıştır. Tarım sistemi büyük devletlerin belkemiği olurken tarım faaliyetlerinde coğrafya ve iklim önemli belirleyici olmuştur. Yine tarihteki büyük savaşlar ve yer değiştirmeler de coğrafyanın büyük etkisi olmuştur. Savaşlar coğrafyalar için yapılmış, yine savaşlarda hâkim araziye ve su kaynaklarını tutan ordular savaşlarda avantaj elde etmiştir. On dokuzuncu yüzyılda Fransa'da doğan Annales Ekolü tarih araştırmalarında sosyoekonomik faktörleri önceleyerek tarih yazımı politikası izlemiştir. Bu tarih yazımında coğrafyanın etkisi daha fazla vurgulanmaya başlamıştır. 1950 tarihinden itibaren Annales Ekolünü benimseyen Türk tarihçileri, daha bilimsel ve metodolojik sereler vermeye başlamışlardır. Halil İnalcık Osmanlı Devleti'nin toprak sistemini inceleyerek Osmanlı araştırmalarını daha bilimsel bir alana çekmiştir. Fuat Köprülü, Mustafa Akdağ, Ömer Lütfi Barkan kıymetli eserler vermiştir. Bu tarihçiler siyasal olayların kökeninden yer alan ekonomik koşulları açıklayarak ekonominin devletlerin temel politikasını şekillendirdiğini ortaya koymuşlardır. Osmanlı tarihinde incelenen tapu tahrir defterleri, avarız defterleri, temettuat defterleri, şeriyye sicilleri toplumun sosyal ekonomik yapısı hakkında önemli veriler sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nde hangi toprak sistemlerinin uygulandığı, köylünün ekonomik durumu ve gelir durumu, köylünü ödediği vergiler, olağan üstü durumlarda alınan vergiler, yetiştirilen tarım ürünleri, halkın gıda ihtiyacının nasıl karşılandığı, kurak yıllar, verimli yıllar, kurak topraklar, bereketli topraklar gibi pek çok veri kaynağı hem tarih hem de coğrafya bilimi için kıymetli bilgileri barındırmaktadır. Tarih biliminin önemli bir bileşeni de zaman kavramıdır. İnsanlığı olayları daha iyi anlamak ve ifade etmek için zaman kavramı kullanmıştır. Zaman kavramı göreceli bir kavramdır. İnsanlık yazıyı bularak tarihi devirlere geçmiştir. Zamanı sınıflamak için saat ve takvim de kullanılmaktadır. Mezopotamya bölgesinde Ay Takvimi geliştirilirken; Mısır coğrafyasında Güneş Takvimi geliştirilmiştir. Mısır'daki Güneş Takvimi Romalılar tarafından geliştirilerek bugünkü Miladi Takvimin ortaya çıkması sağlanmıştır. Türkler buldukları coğrafyaya ve zamana göre takvim kullanmışlardır. Orta Asya'da, Çin'in etkisiyle, On İki Hayvanlı Türk Takvimi geliştirilmiştir. İslamiyet'in kabul edilmesiyle Hicri Takvim, dini uygulamalar için esas alınmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra batılı ülkelerle ticari ve sosyal faaliyetlerde birlik olması açısından Miladi Takvim kullanılmıştır.

Sanayi Devrimi'nden sonra ise zaman daha küçük dilimlere ayrılarak kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Bugün saat kavramının yanında dakika kavramı bile önemlidir. Yapılan çalışmalar göstermiştir ki tarih öğrenirken iyi bir coğrafya bilgisine sahip olmak, coğrafya öğrenirken de iyi bir tarih bilgisine sahip olmak gerekmektedir.

Coğrafyanın insan davranışların olan etkisini ilk analiz edenlerden birisi Müslüman sosyolog olan İbni Haldun'dur. Coğrafi faktörler; konutlara, giyim-kuşama, yiyecek-içeceğe, işe, uğraşa ve sanatlara yansımaktadır. İklimin kararlı ve yumuşak olduğu coğrafyalarda insanların karakteri de yumuşak olur. Bu toplumlar ticaret yaparak iletişim alanında başarılı olurlar. Buna karşı iklim şartları kararsız olan yerlerde ve coğrafyası dağınık olan yerlerde ticaret ve insanlar arasında iletişim gelişmez. Havası çok sıcak olan Afrika bölgesinin insanları siyah derilidir. Çünkü güneş ışınlarına aşırı ve uzun süre maruz kalırlar. Buna karşı güneş ışınlarını daha az alan kuzeyliler ise beyaz ten rengine sahiptir. Bu insanlarda vücut kılları az olur, ısı düşüklüğüne bağlı olarak gözler mavi renk alırlar. İbni Haldun, iklimin etkisine örnek olarak Sudan halkını örnek göstermiştir. Bu halk sıcak bölgelerde yaşadığı için, sıcak canlarına ve kanlarına işler. Bu yüzden sıcakkanlı olurlar. Sıcaklık vücutta sevinç, gevşeme ve

rahatlık yaratır. Benzer durum Mısır ve Cezayir’de de görülür. Bu coğrafyalarda halkın üzerine öylesine bir boş vermişlik, rahatlık çökmüştür ki gelecekte olacakları umursamazlar. Tüm yiyeceklerini çarşıdan, pazardan alırlar. Buna karşı Batı Afrika’daki Fas’ta hava soğuktur ve yüksek yörelerin havasını içerdiği için Fas halkı, aşırı bir kaygı içindedir. Gelecekte kaygı duyarlar, onlar tahıldan iki yıllık ihtiyaçlarını hazırlayarak bir kenarda saklarlar (İbni Haldun, 1977).

Bir ülkenin coğrafi şartlarıyla o ülkede yaşayan milletin hayatı ve tarihi arasında sıkı bir ilişki olduğunu Avrupa’da ilk öne süren “Montesquieu” olmuştur. Montesquieu, iklim ve coğrafi yapının etkisini çok boyutlu olarak değerlendirmiştir. Montesquieu, çok sıcaklığın insanları yorgun yaptığını söyleyerek bu durumun köleciliği kolaylaştırdığını dile getirmiştir. Yine coğrafi koşullar Japonları sert ve acımasız yaparken; Hintlileri ise yumuşak karakterli yapmıştır. Bu yüzden Hindistan dünyada yayılcı bir politika izlemez. Montesquieu, toprak sahibi olmakla siyasal yapı arasında da ilişki kurmuştur. Bu düşünceye göre toprağa bağlı yaşayanlarda kölelik sistemi gelişir. Ancak toprağı olmayan göçmenler özgür ruhludur. Özgürlüklerinin sınırlandığını hissedersen o bölgeyi bırakıp başka bir yere göç ederler. Ayrıca toprağın verimsiz oluşu insanları daha becerikli hale getirir, böyle bir ülkede yaşayan insanlar daha hırslı ve daha çalışkan olurlar (Montesque, 1963). İngiliz düşünür Buckle, “İngiltere Medeniyet Tarihi” adlı eserinde; iklimin, yerleşimin, gıdaların ve beslenme alışkanlıklarının milletlerin ilerlemesine etki ettiğini savunmuştur (Arsal, 2010). Yine eklemek gerekir ki bir ülkenin jeopolitik konumu, toplumların ve insanların kaderlerine de etki etmektedir. Örneğin Amerika kıtası, okyanuslarla çevrildiği için savaşımlardan ve göçlerden daha az etkilenmektedir. İngiltere’nin ada ülkesi olması bu halkı denizci ve deniz aşırı sömürgeci yapmıştır. Körfez ülkelerinden Suudi Arabistan, Katar ve Kuveyt zengin petrol kaynakları nedeniyle büyük gelir elde etmektedir. Büyük bir kara devleti olan Rusya, sürekli denizlere açılmak için mücadele etmiş, Baltık Denizi’ne sahip olabilmek için önce İsveç’le birçok savaş yapmıştır. En sonunda 1709 yılında Poltova Savaşı’nı Rusya kazanmıştır. I. Petro döneminde kazanılan bu zafer, Rusya’nın büyümesine katkı sağlamıştır. Ancak Rus Çarlığı nihai hedef olarak sıcak denizlere ulaşma politikası belirlemiştir. Karadeniz, Boğazlar ve Akdeniz üzerinden dünyaya açılma siyaseti gütmüştür. Bu noktada karşısındaki en büyük rakip Osmanlı Devleti olmuştur. Osmanlı Devleti Rus Çarlığını engellemek için kahramanca mücadele vermiş ancak büyük bedeller ödemiştir. Osmanlı donanması Çeşme’de, Navarin’de ve Sinop’ta Ruslar tarafından yakılmıştır. Tarihte vuku bulan bu olaylar, Osmanlı Devleti’nin sahip olduğu coğrafi konum nedeniyle yaşanmıştır. Günümüzde ise Rusya Federasyonu, Kırım’ı Ukrayna’dan kopararak Karadeniz’e girmiştir. Oradan da sıcak denizlere açılma politikasını devam ettirmektedir. Amerika Kıtası keşfedilince buraya yerleşen Avrupalıların, güneyin zengin topraklarını işlemek için Afrika’dan pek çok köle getirerek, köleciliği hem bir sosyal sistem hem de devasa bir ticaret haline getirdiğinden bahsetmiştik. Coğrafyanın siyasal hayata, sosyal hayata ve tarihe etkisine yönelik pek çok örnek vermek mümkündür.

Giriş

Günümüzde, farklı bilim dalları arasında çok sayıda ortak çalışma alanı bulunmaktadır. Bu multidisipliner yaklaşım, çeşitli disiplinleri bir araya getirerek basit bir eylemi içerir. Coğrafya, sosyal bilimler kapsamında bir multidisipliner çalışma alanı olup, tarih, turizm, sosyoloji, jeoloji, kimya ve biyoloji gibi disiplinlerle yakın ilişkiler içerir. Coğrafyanın tarihle olan ilişkisi genellikle turizm bağlamında gerçekleşirken, sosyoloji ile kültürel coğrafya araştırmaları arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır. Ayrıca, coğrafya jeolojiyle doğal çevre konularında, biyoloji ve kimya ile ise bitki coğrafyası, maden, hidroloji ve toprak coğrafyası gibi konularda yakın ilişkilere sahiptir. Coğrafya, doğa bilimleri, formel bilimler ve beşerî bilimlerin kesişiminde yer alarak hem diğer bilim dallarından yararlanır hem de bu bilim dallarına katkı sağlar.

Tarihi Coğrafyanın Coğrafya Bilimi İçindeki Yeri

Coğrafya, birçok bilim dalıyla sıkı bir ilişki içindedir. Coğrafya tanımları, genellikle doğal çevre ve insan arasındaki etkileşime odaklanır. Tablo 1'de, coğrafyanın temel ilkelerini belirleyen kriterlere örnekler verilmiştir. Bu kriterler, etkileşim, dağılım, sebep-sonuç ilişkisi ve karşılaştırma gibi unsurları içermektedir.

Coğrafyanın multidisipliner yapısının bir örneği olarak, tarihi coğrafya incelenmiştir. Tarih, olayların kronolojik kaydını inceleyen bir disiplin olarak tanımlanmıştır. Tarihi coğrafya, bir mekânın geçmişteki coğrafi özelliklerini modern coğrafya ilke ve yöntemleriyle araştıran bir alan olarak tanımlanmıştır. Tarihi coğrafyacılar, geçmiş olayların incelenmesinde coğrafi özellikleri dikkate alarak tarihi metinleri incelemektedirler.

Bu bağlamda, tarih tanımlarında geçmiş olayların incelenmesi durumu coğrafya ile sıkı bir ilişki içermektedir. Geçmişteki olayların incelenmesi, o dönemin ve mekânın coğrafi özelliklerini anlamayı gerektirir. Bu nedenle, tarihi coğrafyacılar, dönemin iklimi, topoğrafik koşulları ve diğer coğrafi faktörleri dikkate alarak inceleme yapmaktadırlar.

Coğrafyanın Çeşitli Tarihi Olaylar Üzerine Etkisi

Tarihi olayların değerlendirilmesinde, coğrafi koşulların önemli bir rol oynadığı görülmektedir.

Orduların ve habercilerin ulaşımında kullanılan atlar gibi ulaşım araçlarının etkisi, coğrafi faktörlerle birlikte düşünülmelidir. Örneğin, Moğol istilalarında Japon adalarına yapılan başarısız girişimler, dönemin iklimsel koşulları ve fırtınaların etkisiyle ilişkilendirilebilir.

Tarihi coğrafyacılar, savaşlar, coğrafi keşifler, feminizm, sanayi devrimi ve İpek-Baharat Yolları gibi konularda coğrafi etkileşimleri inceleyerek tarihi olayların anlaşılmasına katkıda bulunurlar. Örneğin, eski çağlarda Anadolu'da yapılan kalelerin topoğrafik koşulların dikkate alınarak inşa edilmesi, coğrafyanın savunma stratejilerine etkisini gösterir.

Coğrafi keşiflerde, Marco Polo'nun Hindistan'a olan ilgisi ve Avrupa krallıklarının Hindistan'a ulaşma çabaları, ekonomik değerler, dünyanın şekli ve ticaret gibi coğrafi faktörlerle bağlantılıdır. Sanayi devrimi sonrasındaki köyden kente göçlerin toplumu nasıl değiştirdiği, tarihi coğrafyacıların ilgilendiği konulardan biridir.

Feminizm ve tarihi coğrafya arasındaki ilişki, kadınların tarih içindeki konumlarına ve mücadelelerine odaklanarak, toplumsal cinsiyetin coğrafi bağlamlardaki karmaşıklıklarını anlamaya yönelik bir çaba içerir. İpek ve Baharat Yolları ise Asya, Orta Doğu, Afrika ve Avrupa arasında kültürel, ekonomik ve ticaret etkileşimlerine yol açan büyük ticaret yollarıdır. Bu yollar, coğrafi engelleri aşarak farklı coğrafi bölgeleri birbirine bağlamıştır.

Dünyada Tarihi Coğrafya

Tarihi coğrafya, geçmiş dönemlerdeki coğrafi olayları, mekânları, toplulukları ve bu unsurlar arasındaki ilişkileri inceleyen bir disiplindir. Tarihi coğrafyanın evrimi, Antik Yunan dönemlerine dayanmakla birlikte zaman içinde farklı coğrafi düşünce ve keşiflerle şekillenmiştir.

Antik Dönem:

Herodot (M.Ö. 5. yy.): Antik Yunan'ın ünlü tarihçisi Herodot, coğrafi mekânın tarih boyunca nasıl değiştiğini ve toplumları nasıl etkilediğini inceleyen eserleriyle öncü bir rol oynamıştır. Örneğin, Halys Irmağı ve Kuzey Anadolu'daki rüzgârlı bölgeler hakkında detaylı bilgiler vermiştir.

Homeros (M.Ö. 9. yy.): Antik Yunan'ın büyük epik şairi Homeros, eserlerinde coğrafi mekanlara büyük bir önem vermiş ve kahramanlarının maceralarını farklı coğrafi bölgelerde anlatarak bu bölgelerin özelliklerini detaylı bir şekilde tasvir etmiştir.

Strabon (M.Ö. 63): Antik Yunan-Roma döneminde yaşamış olan Strabon, "Geographica" adlı eseriyle coğrafi konulara tarihsel ve kültürel bağlamda yaklaşarak, Antik Yunan'dan Roma'ya kadar olan dönemin coğrafi bilgisini içermiştir.

Orta Çağ ve Rönesans Dönemi:

İbn Battuta (770-1368): Orta Çağ'da yaşamış olan İslam coğrafyacılarından biri olan İbn Battuta, seyahatnameleri aracılığıyla gezdiği yerlerin tarih ve coğrafyalarını günümüze aktarmış ve Orta Çağ dünyasının coğrafi bilgisine katkıda bulunmuştur.

İbn-i Haldun (808-1406): İbn-i Haldun, Arap dünyasının önde gelen tarihçi ve coğrafyacılarından biridir. "Mukaddime" adlı eseri, tarih, coğrafya ve toplum bilimleri konularında önemli teoriler içermektedir.

Rönesans Dönemi: 14. yüzyılın sonlarından 17. yüzyılın ortalarına kadar süren Rönesans döneminde, coğrafi keşifler ve bilimdeki ilerlemeler, dünya haritasının genişlemesine ve bilinmeyen bölgelerin haritalanmasına yol açmıştır. Christopher Columbus ve Vasco da Gama gibi denizciler, yeni kara ve deniz yolları keşfetmiş ve dünya haritasının genişlemesine katkıda bulunmuşlardır.

Alexander Von Humboldt (1769-1859): Humboldt, Amerika Kıtası'nın birçok yerinde incelemelerde bulunarak bölgenin doğal koşulları ve insanı arasındaki ilişkiler üzerine önemli gözlemler yapmış ve coğrafya bilimine katkıda bulunmuştur.

Edward Wells (1667-1727): Wells'in "Eski ve Yeni Ahit'in Tarihi Coğrafyası" adlı kitabı, Tarihi Coğrafya adıyla bir kitapta kullanılmış ve bu alandaki erken dönem derslerine ilham kaynağı olmuştur.

Ellen Churchill Semple (1863-1932): Semple, determinist yaklaşımlarla çevrenin insan üzerindeki davranışının baskın olduğu konusunda önemli eserlere imza atmış ve Tarihi Coğrafya alanında etkili olmuştur.

Carl O. Sauer (1889-1975): Sauer, Beşerî Coğrafya ve Tarihi Coğrafya alanlarında önemli çalışmalara imza atmış ve bu disiplinlere katkıda bulunmuştur. On altıncı ve on yedinci yüzyıl Kuzey Amerika'sını incelediği eserleri, Tarihi Coğrafya literatüründe önemli yer tutmaktadır. Tarihi Coğrafya, bu önemli düşüncüler ve dönemler sayesinde günümüze kadar gelişmiş ve evrimleşmiştir. Bugün, tarihi coğrafya, geçmişin coğrafi unsurlarını anlamak ve geçmiş olayları coğrafi bağlamda değerlendirmek için önemli bir araştırma alanı olarak varlığını sürdürmektedir.

Türkiye'de Tarihi Coğrafya

Anadolu'nun coğrafi konumu, antik dönemden itibaren çeşitli uygarlıkların bu topraklarda yerleşmesine ve etkileşime girmesine olanak tanımıştır. Hititler, Frigyalılar, Urartular, Lidyalılar ve Persler gibi antik halklar, Anadolu'nun zengin tarihinde kendi medeniyet izlerini bırakmışlardır. Bu dönemdeki coğrafi faktörler, yerleşim yerlerinin belirlenmesinde, ticaret yollarının oluşturulmasında ve kültürel alışverişte önemli bir rol oynamıştır.

Özellikle Selçuklu ve Osmanlı İmparatorlukları dönemi, Türkiye'nin tarihi coğrafyasında kritik bir rol oynamıştır. Bu dönemde coğrafyanın, imparatorlukların genişlemesi, farklı kültürlerin etkileşimi ve kozmopolit bir atmosferin oluşumu açısından hayati bir öneme sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Tarihi Coğrafya çalışmalarının Türkiye'deki gelişimi için Osmanlı İmparatorluğu dönemine odaklanmak oldukça anlamlıdır. Bu dönemde seyyahlar ve tarihi coğrafyacılar arasında öne çıkan isimler şunlardır:

Evliya Çelebi (1611-1682): Osmanlı İmparatorluğu'nun 17. yüzyıldaki önemli seyyahlarından biridir. Seyahatnamesi, Osmanlı topraklarından başlayarak Orta Doğu, Afrika ve Avrupa'nın birçok bölgesini kapsar. Eserleri, Osmanlı coğrafyası hakkında eşsiz ve detaylı bilgiler içermektedir.

Kâtip Çelebi (1609-1657): Osmanlı döneminde yaşamış bir tarihçi ve coğrafyacıdır. "Cihannümâ" adlı eseri, dünyanın coğrafi yapısı hakkında geniş kapsamlı bir çalışmadır ve Osmanlı İmparatorluğu'nun coğrafi sınırları ve bölgeleri hakkında önemli bilgiler içerir.

Piri Reis (1465-1553): Osmanlı amirali ve haritacısıdır. "Kitab-ı Bahriye" adlı eseri, Osmanlı İmparatorluğu'nun deniz haritalarını ve coğrafyasını detaylı bir şekilde içermektedir. Aynı zamanda denizcilik faaliyetleri hakkında bilgiler sunar.

Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı topraklarına batı etkisi artmış, coğrafya alanındaki çalışmalar da bu dönemde önem kazanmıştır. Cumhuriyet Dönemi'nde ise tarihçi akademisyenler, tarihi araştırmalarını yaparken genellikle coğrafyaya başvurarak dönemin coğrafi koşullarını incelemişlerdir. Prof. Dr. Halil İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyo-ekonomik yapısı ve coğrafyası üzerine önemli çalışmalar yapmıştır.

Coğrafyacılar arasında Prof. Dr. Süha Göney, Türk şehirlerinin tarihi coğrafya açısından değerlendirildiği çalışmalarıyla dikkat çekerken, Prof. Dr. Mesut Elibüyük, Osmanlı tahrir defterleri üzerindeki araştırmaları ile tarihi coğrafya konusunda önemli yayınlar yapmıştır. Doç. Dr. Ekrem Memiş ise coğrafya ve tarih ilişkisine vurgu yaparak bu alandaki çalışmalara katkıda bulunmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Dönemi'nde Tarihi Coğrafya çalışmalarının öncülerinden biri Prof. Dr. Osman Gümüşçü'dür. Gümüşçü, kitapları ve makaleleriyle tarih ve coğrafya alanlarına multidisipliner bir bakış açısı getirmiş ve bu alanda birçok esere imza atmıştır.

TARİHİ COĞRAFYANIN İÇERİĞİ (KONUSU)

Tarihi coğrafya, tarih ile coğrafyanın sınırında yer alan interdisipliner bir bilim dalı olup konu yelpazesi tarih ve coğrafyadan daha geniş, daha kompleks ve az veya çok farklıdır. Tarihi coğrafya coğrafi bir disiplindir. Bu nedenle coğrafyanın inceleme alanına giren fiziki coğrafya, beşeri ve iktisadi coğrafya ya da her ikisini de içeren bölgesel coğrafya konuları, tarihi coğrafyanın da araştırma alanına girer. Bu durumda “tarihi fiziki coğrafya”, “tarihi beşeri veya iktisadi coğrafya” ya da “tarihi bölgesel coğrafya”dan bahsedilmiş olur. Tarihi coğrafyayı modern coğrafyadan farklı kılan tek özellik geçmişi incelemesi olduğuna göre, tarihi coğrafyacının araştırma yaparken, amacı ve kullandığı kaynaklara göre konusu değişebilir. Tarihi coğrafya öğretimine, coğrafyanın XIX. yüzyıl sonlarında üniversitelerde bir disiplin olarak kurulmasıyla başlanmıştır. Disiplinin bu dönemdeki konuları; kutsal toprakların coğrafyası, keşifler ve buluşların tarihi ile devlet sınırlarının değişim tarihi olmuştur. Daha sonraki dönemlerde benzer konular çalışılmakla beraber tarihi coğrafyacıların çalışmalar yaptığı başlıca konular; Geçmişin coğrafyası, landscapelerin değişimi, günümüzdeki geçmiş ve coğrafi tarih olmuştur. Hooke, tarihi coğrafya çalışmalarının akademik ve aynı zamanda işlevsel olabileceğini vurgulayarak bu çalışmaların, biyoçeşitliliğin sürdürülmesine, bölgesel karakterin korunmasına ve kültürel mirasın tanınmasına katkıda bulunabileceğini belirtmiştir. Gümüşçü, Türkiye’de yapılan ve tarihi coğrafya kapsamına giren çalışmaların, nitelikleri ve kronolojik gelişimleri dikkate alarak başlıca üç dönem halinde incelenebileceğini belirtmiş ve bunları; Ahmet Rifat’ın sözlüğü (1881) ile başlayıp tarih atlasları da dahil, Z.V. Togan'a (1932) kadar olan çalışmaları kapsayan “Batıdan ilk transferler ve başlangıç dönemi”, Togan’dan (1932) başlayarak 2001 yılına kadar olan dönemdeki çalışmaları kapsayan “Karmaşa ve arayışlar dönemi”, 2001 yılından başlayarak halen devam eden süreyi kapsayan “Yeniden başlangıç ve modern tarihi coğrafyanın kuruluşu dönemi” olarak sıralamıştır. Gümüşçü bu dönemlerin tarihi coğrafya çalışmalarını kullanılan kaynaklar, takip edilen metotlar, yapısal özellikler, incelenen konular ve sahip olduğu felsefi düşünceyi esas alarak beş başlık altında incelemiştir. Bunlar: Başlangıçta ortaya çıkan "tarihin arkasındaki coğrafya veya tarihin kavranmasının temeli olarak coğrafya" anlayışındaki çalışmalar, tarih atlasları ve tarihi kartografya çalışmaları, tarihi toponimi çalışmaları, yerlerin, yerleşmelerin tanımlanması, yeniden inşası ve değişim üzerine odaklanan çalışmalar ile diğer çalışmalardır. Farklı kaynaklara göre çalışılmakla birlikte Türkiye’de yapılan tarihi coğrafya çalışmalarının çoğunlukla Osmanlı arşiv kaynaklarına dayalı olarak yapıldığı görülmektedir. Bu alanda ilk eser veren araştırmacı Landliche Siedlungen im Südlichen in den Letzten Vierhundert Jahren (Güney İç Anadolu’da Son Dört Yüzyılda Kırsal Yerleşmeler) isimli çalışmasıyla Alman coğrafyacı Wolf Dieter Hütteroth’tur. Türkiye’de modern tarihi coğrafya çalışmalarının özellikle 1990’lı yıllardan sonra hem konu çeşitliliği hem de sayıca arttığı görülmektedir. Tarihi coğrafyayla ilgili kaynak referans kitapların yazılması, alanla ilgili temel bilgilerin bu kitaplar vasıtasıyla verilmesi bu hususta önemli rol oynamıştır. Bu alanda yazılmış ilk ve en önemli eser Gümüşçü’ye aittir. Gümüşçü’nün 2006 yılında “Tarihi Coğrafya” adı ile yayımladığı, tarihi coğrafyanın tanımı, kaynakları, metotları, mekânı, disiplinin ortaya çıkış ve gelişimi gibi konuları içeren metodolojik eseri, Türkiye’de tarihi coğrafya disiplininin öğretilmesinde önemli bir yere sahip olduğu gibi disiplinle ilgili bilgi karmaşasını da büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır.

TARİHİ COĞRAFYANIN KAPSAMI

Coğrafyanın incelediği temel unsurlar, insan ve mekân ilişkisidir. Bunun yanı sıra coğrafya bu etkileşimi, farklı konu başlıkları altında ve belirli ilke ve yöntemleri kullanarak yapar. Böylece coğrafyanın kapsamı içerisine insan, mekân, konu, ilke ve yöntemler yani metot girer. Tarihi coğrafya, coğrafyanın geçmişi araştıran kendisi ya da bir parçası olduğuna göre adı geçen kavramlar tarihi coğrafyanın da kapsamına girer. Bununla beraber tarihi coğrafyanın günümüz ya da modern coğrafya dan farklı olarak geçmişi incelemesi onun kapsamına zamanı (geçmiş) ve değişim kavramlarını da ekler. Baker’a göre, geçmişe yönelik araştırmaların kapsam ve amacı daraltılmamalı hatta genişletilmelidir. Baker, tarihî coğrafyada mevcut, geleneksel görüşlerin tekrar düşünülmesinin ve gözden geçirilmesinin kural olması gerektiğini belirtmiş, mevcut fikirlerin ve iddiaların yeni kanıtlar ortaya çıktıkça, yeni analiz teknikleri kullanıldıkça, dikkate değer yeni sorunlar tanımlandıkça ve yeni fikirler ile teoriler devreye girdikçe gözden geçirilmesi veya gözden geçirilmeyi beklemesi gerektiğini vurgulamıştır. Baker bu açıklamalarıyla tarihi coğrafyanın en önemli bir diğer unsurunun tartışma ve yorum olduğunu göstermiştir. Tarihî coğrafya, öncelikle coğrafi bir çalışmadır, ancak tarihî verileri,

araştırma yöntemlerini ve tekniklerini kullanarak günümüz yerine geçmişe odaklanır. Tarihi coğrafya geçmişin coğrafi çalışması olduğuna göre bu çalışma büyük ölçüde tarihsel kaynaklara, yani geçmişin kayıtlarına dayanır ve dolayısıyla da bir dereceye kadar tarihsel yöntemleri kullanır. Herhangi bir bölgedeki tarihi coğrafya çalışmalarının tarihindeki en erken dönemle başlaması bir zorunluluk değildir. Çalışma, bir zaman sıralamasına göre başlamaz, ilerlemez ve bitmez, bunun yerine yazar, istediği herhangi bir dönemin coğrafyasını, tıpkı bugünkü coğrafyayı ele aldığı gibi ele alabilir. Tarihi coğrafya sadece geçmişteki coğrafi özellikleri değil, geçmişte başlayıp devam eden değişiklikleri ve değişim sürecini de inceler. Bu nedenle tarihi coğrafya, geçmişe ya da dönemine ait verileri kullanarak geçmişin coğrafyasını incelerken aynı zamanda bugüne ait verileri de kullanarak günümüz ile karşılaştırma yapar ve belirli periyotlarda mekânda diğer bir ifadeyle peyzajda meydana gelen değişikliğin neden ve nasıl gerçekleştiğini ortaya koyar. Tarihi coğrafya metot olarak daha çok modern coğrafya ilke ve metotlarına (nedensellik, sebep-sonuç ilişkisi ve dağılım) bağlıdır. Tarihi coğrafyanın tarih ile coğrafyanın arakesitinde yer alması ve geçmişi araştırması nedeniyle özellikle geçmiş zamanla bağlantılı çalışmalar yapan başka bilim dallarının yardımına da ihtiyaç duyar. Tarihi coğrafya bu kapsamda tarih, arkeoloji, prehistorya ve antropoloji gibi diğer ilgili bilim dallarının kaynak, yöntem, ilke ve felsefi bakış açılarından da faydalanır. Jager, tarihi coğrafya araştırmalarında uygulanacak metotları, altı gruba ayırarak incelemiştir. Bunlar; Tedrici veya kademeli gelişim (progresif) metodu, küçültme veya indirgeme (reduktif) metodu, tipolojik metot, karşılaştırma (komparative) metodu, enine ve boyuna kesitlerle tetkik metodu, formal ve fonksiyonel tetkik metodudur. Tartışma, tarihî coğrafyanın ve tarihin temel bir unsuru olarak hem içeriksel meselelerde hem de araştırma yöntemleri konusundaki zorlukları ele almayı ifade eder. Araştırma metodolojileri açısından tartışma, hangi yöntemlerin kullanılacağı, hangi veri kaynaklarının güvenilir olduğu ve nasıl analiz yapılacağı gibi konularda gelişir. Farklı araştırmacılar, tarihî belgeleri yorumlama veya coğrafi verileri analiz etme konusunda farklı stratejilere sahip olabilirler. Bu noktada, metodolojik tartışmalar, disiplin içinde yöntemlerin iyileştirilmesine ve daha etkili araştırma yöntemlerinin geliştirilmesine olanak tanır.

TARİHİ COĞRAFYANIN AMACI

Tarihi coğrafya alanında temel eser veren birçok coğrafyacı, tarihi coğrafya çalışmalarının en temel ya da önemli amacının “mekânın yeniden inşası” olduğu konusunda birleşmektedirler. Mekânın yeniden inşası, tarihi coğrafyanın geçmişten günümüze devam eden en temel yaklaşımlarından birisidir. Belirli bir zamanda var olduğu şekliyle peyzajın yeniden inşası, bazı önemli araştırmaları ortaya çıkarmıştır. Bunlardan birisi Darby'nin Domesday (MS 1086) İngiltere'sine ilişkin anıtsal beş ciltlik çalışmasıdır. Mekânın yeniden inşa edilmesi konusu, Türkiye'de özellikle 1990 yılından sonra yapılmış makale, kitap veya tez niteliğindeki bazı tarihi coğrafya çalışmalarında da yerini bulmuştur. Osmanlı arşiv belgeleri kullanılarak yapılan tez düzeyindeki çalışmalara örnek olarak, Gümüşçü'nün 1997 tarihli “16. yüzyıl Larende (Karaman) kazasında yerleşme ve nüfus” adlı çalışması verilebilir. Tarihi coğrafyanın oldukça farklı amaçları veya katkılarından söz edilebilir. Hooke, “The role of the historical geographer today” (Tarihi coğrafyacının günümüzdeki rolü) adlı çalışmasında Tarihi coğrafyacının araştırmacı olarak katkısını; Biyoçeşitliliğin korunması, bölgesel özelliklerin korunması, kültürel mirasın tanınması, tarihsel bir veri tabanının oluşturulması ve bugünü anlamak için belirli bölgelerin geçmiş coğrafyasının anlaşılması olarak sınıflandırmıştır.

GİRİŞ

Paleocoğrafya, geçmiş dönemlerdeki coğrafi koşulları, yer şekillerini, iklim değişikliklerini ve canlıların dağılımlarını inceleyen, çok yönlü bir bilim dalı olarak tanımlanıyor. Jeoloji, paleontoloji, arkeoloji, klimatoloji, biyocoğrafya gibi birçok disiplinin kesişim noktasında yer alır ve Dünya'nın evrimsel geçişini çözümlmek için çeşitli bilimsel yöntemleri bir araya getirir. Paleocoğrafya kavramı Yunanca "Palaios" (eski) kelimesi ile coğrafyanın birleşmesiyle oluşmuş ve literatüre "eski coğrafya" veya "geçmiş coğrafya" olarak girmiştir. Bu bilim dalı, Dünya'nın jeolojik geçmişindeki coğrafik görünümünü saptayıp, zaman içinde meydana gelen değişimleri inceler. Paleocoğrafya, kıtaların ve okyanusların nasıl oluştuğunu, dağların nasıl yükseldiğini ve iklim değişikliklerinin yeryüzü üzerindeki etkilerini anlamada yardımcı olur. Jeolojik Zaman Ölçeği boyunca Dünya'nın nasıl değiştiğini anlamak için bu bilgiler kritik öneme sahiptir. Aynı zamanda canlı türlerinin yayılımını, evrimini ve neden bazılarının yok olduğunu anlamada da önemli bir rol oynar. İnsan türünün evrimsel geçişini ve göç hareketlerini anlamada yardımcı olurken, antik uygarlıkların yerleşim yerlerini ve tarım uygulamalarını inceleyerek geçmişteki insan topluluklarının coğrafi çevreleri nasıl kullandıklarını ve değiştirdiklerini de araştırır. Tarihi dönemlerdeki iklim değişikliklerinin insan toplulukları üzerindeki etkilerini inceleyerek, geçmişteki insanların bu değişen çevresel koşullara nasıl uyum sağladığını ve ne gibi değişiklikler yaptığını ortaya çıkarmaya çalışır. Paleocoğrafyanın disiplinlerarası doğası nedeniyle, bu alanın ne olduğu ve hangi disiplin altında ele alınacağı üzerine tartışmalar bulunmaktadır. Paleocoğrafya, bazen coğrafya veya jeolojinin bir alt dalı olarak, bazen de tarihi coğrafyanın bir alt dalı veya doğrudan tarihi coğrafya olarak kabul edilir. Paleocoğrafya'nın tarihi coğrafyadan ayrılamayacağı da belirtilir, çünkü tarihi coğrafya geçmişteki coğrafi yapılar ve insan etkileşimlerini inceleyen beşeri bir bilim alanı iken, paleocoğrafya bu alanın insan varlığından öncesine uzanan bir versiyonu olarak daha derin bir geçmişi ifade eder ve Holosen öncesindeki tüm jeolojik zamanları kapsar. Bu iki disiplinin ortak noktası, coğrafi olayların zaman içinde nasıl değiştiğini ve bu değişikliklerin çevresel ve biyolojik sistemler üzerindeki etkilerini ortaya çıkarmaktır. Bu nedenle paleocoğrafya ile tarihi coğrafya oldukça yakın bir ilişkiye sahiptir ve bir bütünü tamamlayan parçalar durumundadır.

KITALARIN OLUŞUMU VE GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE LEVHA HAREKETLERİ

Levha Tektoniğinin Temelleri ve Kıtaların Evrimi

Levha tektoniği, Dünya'nın litosferinin (dış kabuğunun) büyük ve küçük levhalara bölündüğü ve bu levhaların sürekli hareket halinde olduğu bir jeolojik teoriyi ifade eder. Bu teori, Alfred Wegener'in 1912'de geliştirdiği kıtaların kayması teorisinden evrilmiş ve modern jeolojinin temel taşlarından biri haline gelmiştir.

Tarihsel olarak, kıtaların hareketli olabileceği fikri, Atlantik Okyanusu'nun her iki tarafındaki kıyı hatlarının benzerliğini fark eden doğa bilimciler tarafından 16. yüzyılda ortaya atılmıştır. Bu düşünce, Francis Bacon ve diğer bilim insanları tarafından geliştirilmiş, Abraham Ortelius gibi haritacılar tarafından da desteklenmiştir. 19. yüzyılda Antonio Snider-Pellegrini, kıtaların uyumunu gösteren haritalar yaparak bu hipotezleri desteklemiştir.

Alfred Wegener, fosil kayıtları ve jeolojik yapıların benzerliğine dayanarak kıtaların bir zamanlar birleşik olduğu fikrini savunmuştur. Ancak, dönemin bilim camiası, Dünya'nın iç kısımlarının soğuması ve büzülmesi üzerine kurulu büzülme hipotezini benimsemişti. Wegener'in teorisi, kıtaları hareket ettiren mekanizmaya ilişkin eksik açıklamaları nedeniyle yaklaşık 50 yıl boyunca kabul görmedi.

1940'lar ve 1950'lerde okyanus tabanı araştırmaları sayesinde bu teori yeniden değerlendirildi. Harry Hess, okyanus tabanının sürekli genişlediğini ve bu sürecin kıtaların hareketini açıklayabileceğini öne sürdü, bu da levha tektoniği teorisinin temelini oluşturdu.

Levha tektoniği, litosferin altındaki astenosferin esnek yapısına ve bu yapının levhaların hareketini sağlayan konveksiyon akımlarına dayanır. Milyonlarca yıl önce Dünya'nın tüm kara parçaları, Pangea adlı tek bir süperkıtaayı oluşturdu. Pangea'nın parçalanması ve kıtaların bugünkü konumlarına doğru hareketi, levha hareketlerinin bir sonucudur.

Levha tektoniği, iklim değişiklikleri, okyanus akıntıları ve canlı türlerinin evrimi ve dağılımı gibi çeşitli coğrafi ve biyolojik süreçler üzerinde de etkilidir.

Levha Hareketlerinin Jeolojik ve Coğrafi Etkileri: Tarihsel Bir Bakış

Levha hareketleri, Dünya'nın litosferinin sürekli değişen dinamik yapısını şekillendiren ve yüzey özelliklerinin oluşumunda önemli rol oynayan bir süreçtir. Levha tektoniği, litosferin altındaki astenosferdeki konveksiyon akımları tarafından yönlendirilir ve bu hareketler çeşitli jeolojik olaylara neden olur. Bu olaylar arasında çarpışma zonlarında dağ oluşumu, subdüksiyon zonlarında volkanik aktivite ve transform fay hatlarında büyük depremler bulunur.

Levha hareketlerinin coğrafi etkileri, okyanus havzalarının değişimi, iklim ve deniz akıntıları üzerindeki etkiler ve biyolojik çeşitlilik ile evrimi kapsar.

Levha hareketleri, Pangea'nın oluşumu ve parçalanması, dağ oluşumu, volkanik faaliyetler ve büyük depremler gibi olaylarda görüldüğü üzere, Dünya'nın yüzeyinin yeniden şekillenmesine yol açar. Bu süreçler, yerkürenin geçmişini, şimdiki durumunu ve geleceğini anlamada kritik rol oynar ve jeoloji, coğrafya, biyoloji ve çevre bilimleri alanlarında temel bir araştırma konusudur. Bu etkileşimler, gezegenimizin dinamik doğasının ve yaşamın çeşitliliğinin kapsamlı bir anlayışını sağlar.

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE İKLİM DEĞİŞİKLİKLERİ VE BUZUL ÇAĞLARI

Paleoklimatoloji ve İklim Değişikliklerinin Tarihsel Analizi

Paleoklimatoloji, Dünya'nın geçmiş iklim olaylarını inceleyen bir bilim dalıdır. Bu disiplin, jeolojik ve biyolojik kayıtlardan elde edilen verileri kullanarak, milyonlarca yıl öncesine kadar uzanan iklim değişikliklerini ve bu değişikliklerin Dünya üzerindeki etkilerini anlamayı amaçlar. Buz çekirdekleri, sedimanter kayıtlar, fosil kanıtları ve ağaç halkaları gibi çeşitli araçlar kullanılarak Dünya'nın iklim tarihini aydınlatır. Buz çekirdekleri, geçmiş atmosfer koşulları, sıcaklık değişimleri ve volkanik faaliyetler hakkında detaylı bilgiler içerir. Sedimanter kayıtlar, okyanus tabanlarından ve göllerden elde edilen çökeller aracılığıyla geçmiş deniz seviyeleri, okyanus sıcaklıkları ve biyolojik aktivite hakkında bilgi sunar. Fosil kayıtları, geçmişteki bitki ve hayvan türlerinin dağılımını ve çeşitlenmesini inceleyerek o dönemlerdeki iklim koşulları hakkında bilgi sağlar. Dendrokronoloji, son birkaç bin yıla ait iklim değişikliklerini anlamak için ağaç halkalarının incelenmesini içerir.

İklim değişikliklerinin tarihsel perspektifi, Dünya'nın ikliminin milyonlarca yıl boyunca nasıl değiştiğini ve bu değişikliklerin jeolojik ve biyolojik süreçler üzerindeki etkilerini inceler. Buzul çağları ve ara buzul dönemleri, deniz seviyelerinde düşüşe, ekosistemlerde ve biyocoğrafyada önemli değişikliklere yol açmıştır. Levha tektoniğinin iklim değişiklikleri üzerinde büyük etkisi vardır. Kıtaların yer değiştirmesi, okyanus akıntılarının ve küresel iklim sistemlerinin yeniden şekillenmesine neden olmuştur. Son buzul çağından bu yana, özellikle Holosen döneminde, insan etkinliklerinin iklim üzerindeki etkileri artmıştır. Tarımın başlaması, ormansızlaşma ve fosil yakıtların kullanımı gibi insan kaynaklı faaliyetler, atmosferdeki sera gazı konsantrasyonlarını artırmış ve küresel ısınmaya katkıda bulunmuştur.

Bu tarihsel analiz, Dünya'nın ikliminin nasıl değiştiğini ve bu değişikliklerin jeolojik, biyolojik ve insan toplulukları üzerindeki etkilerini anlamamız açısından kritik öneme sahiptir.

Buzul Çağları ve İklim Değişikliklerinin Coğrafi Etkileri

Buzul çağları, Dünya'nın iklim tarihinde periyodik olarak meydana gelen dönemlerdir ve bu dönemlerde geniş buz kütleleri yerkürenin büyük bir kısmını kaplamıştır. Dünya'nın yaklaşık 4.6 milyar yıllık tarihinde birkaç büyük buzul çağı yaşanmıştır, bunlar arasında Huroniyen, Geç Ordovisiyen, Permo-Karbonifer ve Pleistosen dönemleri en bilinenleridir.

Bu buzul çağlarının etkileri, deniz seviyelerindeki değişimlerden, kıtasal ve ekosistem yapısındaki değişimlere kadar uzanır ve Dünya'nın iklim ve çevre tarihini anlamak için temel bir perspektif sunar. Buzul çağları, yerkürenin coğrafi ve biyolojik çeşitliliğinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamış ve gelecekteki iklim değişiklikleri hakkında önemli ipuçları vermiştir. Bu süreçler, iklim değişikliklerinin gezegen üzerinde derin ve kapsamlı etkiler yarattığını göstermektedir.

KITALARDA VE İKLİMLERDE MEYDANA GELEN DEĞİŞİKLİKLERİN EKOSİSTEM ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Kıta ve iklim değişiklikleri, Dünya'nın flora ve faunası üzerinde derin etkiler yaratmıştır. Bu etkiler, türlerin evriminden ekosistemlerin yapısına kadar geniş bir yelpazede görülmektedir. Bilimsel araştırmalar, bu değişikliklerin canlı yaşamı üzerinde nasıl kritik sonuçlar doğurduğunu ortaya koymuştur.

Kıta Kayması ve Biyoçeşitliliğin Evrimi

Kıtasal drift, yani levha tektoniğinin neden olduğu kıta hareketleri, türlerin coğrafi dağılımını ve evrimini etkilemiştir. Gondwana'nın parçalanması ve izole edilmiş kıta parçalarındaki iklim değişiklikleri, benzersiz flora ve fauna topluluklarının evrimine yol açmıştır. Örnek olarak, Madagaskar ve Avustralya'daki endemik türler bu sürecin sonucudur. Kıtaların ayrılması ve iklimsel değişiklikler, bazı türlerin yeni habitatlara yayılmasını veya mevcut habitatlarından izole olmalarını sağlamıştır. Bu süreçler, tür çeşitliliğinin artmasına ve bazı durumlarda türlerin yok olmasına yol açmıştır.

Ekosistemlerin Tarihsel Değişimi ve Biyoçeşitlilik

Ekosistemlerin tarihsel değişimi, Dünya'nın biyolojik ve çevresel tarihini anlamak için önemli bir alanı temsil eder. Bu süreçler, milyonlarca yıl boyunca devam etmiş ve türlerin evrimi, ekosistem

yapılarının değişimi ve biyoçeşitlilik seviyelerinin dalgalanması ile karakterize edilmiştir. Ekosistemlerin değişimi, iklim değişiklikleri, kıtaların kayması, deniz seviyesi değişiklikleri ve biyolojik etkileşimler gibi bir dizi faktörden etkilenmiştir.

Son 10.000 yılda, insan etkinlikleri ekosistemlerin değişiminde önemli bir rol oynamıştır ve ekosistemlerin yapısını ve biyoçeşitliliği önemli ölçüde değişirmiş, türlerin yok oluş hızlarını artırmış ve ekosistem hizmetlerinin azalmasına neden olmuştur. Bu değişimler, biyoçeşitliliğin korunması ve ekosistem hizmetlerinin sürdürülmesi açısından anlaşılması ve yönetilmesi gereken önemli etkiler yaratmıştır .

İnsanlık Tarihi Üzerindeki Coğrafi ve Ekolojik Etkiler

İnsanlık tarihi, coğrafi ve ekolojik etmenlerle derinden etkileşim içinde gelişmiştir. Bu etkileşim, insan topluluklarının yerleşimi, tarımın başlaması, medeniyetlerin yükselişi ve çöküşü gibi önemli tarihsel olaylara yön vermiştir. Coğrafi koşullar, bereketli topraklar ve uygun iklim koşullarıyla, tarımın başlamasına ve ilk uygarlıkların Mezopotamya, Mısır ve İndus Vadisi gibi bölgelerde gelişmesine olanak sağlamıştır. Zorlu coğrafi koşullar ise bazı toplulukların göçebe yaşam tarzlarını benimsemesine neden olmuştur.

Ekosistemlerdeki değişiklikler, insanlık tarihinin seyrini etkilemiş ve doğal kaynakların kullanımını ve çevresel krizler üzerinden önemli tarihsel dönemlere yön vermiştir. Küresel iklim değişiklikleri göç dalgalarını tetiklemiş ve tarımsal üretimdeki değişikliklere neden olmuştur.

İnsan faaliyetleri de ekosistemleri değişirmiş ve bu değişiklikler insanlık tarihinin gelişimini etkilemiştir. Ormansızlaşma, tarım alanlarının genişlemesi ve endüstriyel faaliyetler ekosistemler üzerinde baskı oluşturmuş ve bazen çevresel dengesizliklere yol açmıştır.

İnsanlık tarihi ve çevresel değişiklikler arasındaki karşılıklı etkileşim, insan topluluklarının çevreyi nasıl şekillendirdiği ve çevresel değişikliklerin insan toplulukları üzerinde nasıl etkiler yarattığı açısından incelenmiştir. Bu etkileşimler, tarih, coğrafya, ekoloji ve çevre bilimi gibi disiplinlerde önemli bir yer tutar ve insanlık tarihinin çevresel bağlamda daha iyi anlaşılmasına yardımcı olur. Gelecekteki çevresel ve sosyal değişikliklere yanıt verme stratejilerinin geliştirilmesinde bu bilgiler kritik bir role sahiptir.

Geleceğe Dönük Projeksiyonlar ve Paleocoğrafyanın Rolü

Paleocoğrafya, iklim değişiklikleri, ekosistemlerin evrimi ve insan topluluklarının geleceği üzerine yapılan tahminlerde önemli bir rol oynar. Bu disiplin, geçmişteki iklim ve coğrafi olayları analiz ederek, gelecekteki değişimler hakkında bilgi sağlar ve bu bilgiler stratejik planlama ve risk yönetimi için temel oluşturur. Geçmiş iklim verileri, gelecekteki iklim modellerinin geliştirilmesine yardımcı olur ve ekosistemlerin nasıl evrilebileceğine dair içgörüler sunar. Paleocoğrafik alışmalar ayrıca, insan topluluklarının gelecekteki yerleşimleri ve çevresel risk yönetimi üzerinde etkili olabilir. Bu bilgiler, sürdürülebilir bir gelecek için stratejilerin geliştirilmesinde kritik bir role sahiptir .

TARİHİ COĞRAFYANIN ARAZİ KAYNAKLARI

Geçmişin yeniden yapılanması olarak tanımlanan tarihi coğrafya, kaynak olarak dönemdeki buluntulardan yararlanır. Yazıdan sonraki dönemlerde veya günümüze daha yakın dönemlerde kaynak olarak yazılı belgelere ulaşılması, arşivlerdeki belgelerden yararlanılması mümkün iken, yazıdan önceki dönemlere ait bir kaynağa ulaşmak daha güç olmaktadır. Yazılı kaynakların yerini yüzeydeki kaynaklar, arkeolojik kaynaklar ve doğal arşiv kayıtları almaktadır.

Geçmiş dönemin aydınlanması, o döneminin kaynaklarına ulaşmakla mümkün olur. Çalışılan zamana ait bulgular var ise ulaşılır, yoksa söz konusu döneme yakın zamanda üretilmiş kaynaklara ulaşılmaya çalışılır. Arazideki buluntular veya arazi üzerindeki değişiklikler hem o dönemi anlamayı sağlar hem de gelecekteki değişim konusunda fikir verir. Tarihi coğrafyanın yerleşimlerin belirlenmesi, yerleşimlerin doğal ortamları, tarım, sanayi, yollar, göçebe ve yerleşik halkları ortaya koyması gibi bir görevi olduğu da söylenebilir. Tarihi coğrafya çalışmalarında bir mekân belli bir zamanda derinlemesine yeniden kurulmaya çalışılır. Bunun için söz konusu zamanlar arasında mekandaki değişim incelenir. Yazıdan önceki dönemde yazılı bir belge yoktur ancak mekandaki kültürel unsurlar değerlendirilir. Kültürel unsurlar insanların izlerini taşıyan her türlü kalıntılardır. Yerleşme kalıntıları, höyükler, kaleler vb. yüzeyde bulunan kültürel unsurlardır. Bir de kazı yapılarak ulaşılan buluntular vardır. Bunlar arkeolojik kaynaklar grubunda yer alır. Çevrenin insan mekânı olmuş yerlerde dışarıya yansıyan dolaylı kalıntılar bulmak mümkündür. Tarihi coğrafya sayesinde geçmişin tekrar oluşturulurken kaynakların zenginleştirilmesi ile geçmişin coğrafyası daha da netlik kazanır. Tarihi Coğrafyanın arazi kaynaklarını yüzey kaynakları, arkeolojik kaynaklar ve doğal arşiv kaynakları başlıklarında ele almak mümkündür.

Yüzey Kaynakları

Yüzey kaynakları hiçbir arkeolojik kazı yapmadan elde edilen kaynaklardır. Arazideki arkeolojik kaynaklara ulaşılıp yorumlanmadığı zaman geçmişe dair bilgiler eksik kalacaktır. Genellikle bir ya da daha fazla araştırmacının arazide dolaşarak yüzeyi dikkatlice taramalarını kapsar. Tarihi Coğrafyanın geçmiş dönemlere ilişkin bilgiler vermesi sadece arşiv çalışmaları veya masa başı çalışmaları ile mümkün olmaz. Coğrafyanın her alanında olduğu gibi mutlaka arazi çalışmasına ihtiyaç vardır. Arazi çalışmalarında geçmişteki yol ve konaklama izleri takip edilerek ulaşım sistemi ile ilgili bilgilere de ulaşılabilir. Mağaralar ve höyükler yüzey kaynakları arasındadır. Anadolu'da Paleolitik dönemde yerleşim yeri olarak kullanılmış pek çok mağara vardır. Örneğin Karain Mağarasında Anadolu'da bilinen en eski insan kalıntıları ele geçirilmiş, bunun yanı sıra mağarada ortaya çıkarılan taşınabilir sanat ürünleri Anadolu sanatının ilk örneklerini oluşturmuştur. Ayrıca mağarada bulunan bitki ve hayvan kalıntıları Batı Akdeniz'in eski çevresinin ortaya konmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Arkeolojik yüzey araştırmaları başlangıçta tekil amaçlar için araç olarak kullanılmasına rağmen daha sonra yazılı kanıtların eksik olduğu alanlarda da kullanılmıştır. Bu veriler diğer kanıtlarla bütünleştirildiği zaman geçmiş toplum hakkında bilgi edinmek mümkün olur. Yerleşim modelleri nesiller boyunca insanların eylemlerinin fiziksel bir kalıntısıdır.

Arkeolojik Kaynaklar

Arkeoloji “geçmişten bugüne kadar gelen eşyaların izlerinden yola çıkarak insanoğlunun geçmişini inceleyen bilim dalı” olarak tanımlanmaktadır. Arkeoloji eski kültürlerle ait toprak altında kalmış kalıntıları açığa çıkarmak için kazı yapar.

Arkeoloji tarihi coğrafyaya tarih öncesi dönemi yeniden oluşturmaya yardım ettiği gibi, özel durumlarda tarihi belge ve bilgi boşluklarını doldurmak için de katkı sağlamaktadır. Arkeolojik kaynaklar yazının olmadığı, yazılı belgenin günümüze ulaşmadığı veya yetersiz olduğu durumlarda mekânın geçmişteki fiziki ve beşeri özellikleriyle ilgili bilgi verir. Arkeolojik buluntular iskeletlerden küçük süs eşyalarına, aletlere, silahlara, evlere, kalelere, tapınaklara kadar pek çok mimari eserleri, maddi kalıntıları gibi pek çok buluntuyu içerir. Arkeolojik kazılarda ortaya çıkan tarım ürünleri o döneme ışık tutar; ürünlerin üretim teknikleri saha ve Anadolu'nun bütünü için bir fikir verir. Kazılarda ortaya çıkan çeşitli eşya, alet ve yapı kalıntıları incelenerek o dönemde insanların nasıl yaşadıklarını, insan faaliyetlerini, kullandıkları eşyalar ve özelliklerin, yeme alışkanlıklarını, yaşadıkları yerleri vs. anlayabilirler. Ayrıca antik yerleşmede bulunan çeşitli mozaikler de o dönemin doğal yaşamına ilişkin örnekler sunmaktadır. Mozaikler üzerinde çeşitli hayvan, bitki motifleri yapılmıştır. Bu motifler o dönemde sahada yaşayan hayvanları ve bitkileri hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir. İnsanların

yerleştiği ilk alanlar arkeolojinin ilk kazı yaptığı alanlar olmuş ve buralardaki kazılarda insanlara ait maddi kültür unsurlarına ulaşılmıştır. Bu kalıntılar insanların yaşayışları ile ilgili ipuçları vermiştir. Son zamanlarda paleoetnobotanik çalışmalardan da arkeolojik bitki materyallerini incelemek için yararlanılır. Bu çalışmalar ile beslenme alışkanlıkları, hangi bitkinin nasıl ve ne için kullanıldığı, kullarındaki değişiklikler ve bitkiler ile ilgili aktiviteler incelenebilmektedir.

Uzaktan algılama yöntemleri yükseklik, suya olan mesafe, yerleşmeler arası mesafe, ulaşım durumu, potansiyel arkeolojik alanların tespit edilmesi gibi durumlarda yardımcı olmaktadır. İnsanın yerüstünde iken fark edemediği oluşum ve yapıların fark edilmesini sağlamaktadır.

Doğal Arşiv Kaynakları

Doğal arşivler kolüvyal tortullar, hayvan birikintileri, yıllık bitki ve hayvan birikintileri, yıllık bitki ve hayvan büyümesi gibi döngüler (ağaç yaş halkaları veya mercan tabakaları gibi) ve diğer kayıtlar (buz karotları, varv gibi) şeklinde kaydedilir. Bunlar fiziksel ve biyolojik değişkenler aracılığıyla geçmiş çevresel büyüme döngüleri ve diğer katmanlı kayıtları içerir.

Ağaç yaş halkaları ve fosil polenler analizleri yaygın olarak kullanılmaktadır. Ağaçlardaki bu yıllık halkaların kronolojik dizilimleri fiziki coğrafyanın pek çok konusunda aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır. Fosil polen analizi de geçmişteki değişimlerin belirlenmesinde kullanılmaktadır. Fosil polen analizi ile bir yerin paleovejetasyonu ve paleoarazi kullanımını özellikleri belirlenebilir.

Arazi kullanım ve örtüsündeki değişimi analiz etmek de geçmişten günümüze insan-çevre dinamiklerini anlamak hatta gelecekteki arazi kullanımını değişimini de tahmin etmek için gereklidir. Sahada yazılı kaynaklar olmadığı zamanlarda da arazideki kaynaklar döneme ilişkin bilgiler sunar.

TARİHİ COĞRAFYANIN ARŞİV KAYNAKLARI

Tarihî coğrafya; milletlerin ve devletlerin, tekâmül ve gelişimindeki nedenleri izah etmekle tarihî olayın anlaşılabilmesini sağlayan insan coğrafya ya da coğrafya insan etkileşimini açıklamaktadır. Tarihî coğrafya esas itibarıyla coğrafi bir çalışmadır. Bu nedendir ki tarihî coğrafya, coğrafya biliminin içinde yer alan bir disiplindir. Tarihi coğrafyayı çağdaş coğrafyadan ayıran temel unsur “geçmiş” olduğuna göre, geçmişe ait kaynakların kullanılarak çalışmanın yapılması gereklidir. Tarihi coğrafya kaynakları da kendi içerisinde kategorize edilmekte ve bazı özellikleri bulunmaktadır. Bu minvalde tarihî coğrafya kaynakları coğrafyadan çok tarih disiplini kaynak tasnifine daha yakın görünmektedir.

Bütün tarihî olaylar coğrafi bir mekân içinde geçerler. Mekânın tasviri, olayların değerlendirilmesi açısından çok mühimdir ki bunu da coğrafya yapar. Coğrafi şartlar, tarihe şekil verir ve gelişmesine yardım eder. Tarih ve coğrafya arasında güçlü bir bağ kurulmasına aracı olan tarihî coğrafya metot ve kaynak olarak iki bilim dalı arasında sağlam bir köprü vazifesi görmektedir. Tarihî coğrafya bu özelliği sayesinde çeşitli kaynaklardan beslenmektedir. Bu kaynaklar, mahalli ve ulusal idarecilerin elinden çıkan nüfusa, yönetime, vergiye ve mülkiyete ait çeşitli kayıtlar, nüfus sayımları, eski haritalar, inceleme raporları, toprak kullanım mülkiyetini kaydeden belgeler, gayrimüslimlere ait mallar, mali kayıtlar, mahkeme kayıtları, bazı saygın aliler ve kişiler tarafından hazırlanıp günümüze ulaşabilen hususi arşiv kayıtlarıdır. Bu bilgiler ışığında mevcut kaynakları iki kategoride sınıflandırmak mümkündür.

Ana Kaynaklar (Birinci Elden Kaynaklar)

İkinci Elden Kaynaklar

YAZILI KAYNAKLAR

Arşiv Malzemeleri

Milletlerin tarihi miraslarının en önemli bölümünü arşivler, kütüphaneler ve eski eserler gibi kültür varlıkları meydana getirir. Devletlerin yazışmalarının muhafaza edildiği yere arşiv adı verilir. Arşivler milletlerin hafızası olarak değerlendirilirler.

Tahrir Defterleri

Osmanlı maliye teşkilatında vergilerin ve bu verileri ödeyenlerin belirlenmesi için yapılan sayımları ve bunların kaydının tutulduğu defterleri ifade etmektedir.

Mufassal Tahrir Defterleri

Osmanlı Devleti'nde vergiye esas olan kaynakları belirlemek amacıyla yapılan sayımların kayıtlarının ayrıntılı olarak gösterildiği tahrir defteri türüne verilen isimdir.

İcmal Defterleri

İcmal defterleri bir bölgenin tahriri sonucu çoğunlukla tımarın durumunu tespit etmek için hazırlanan defterlerdir.

Evkaf Defterleri

Bu defterlerden vakıf olarak tahsis edilmiş yerler hakkında bazen mufassal tahrir defterlerinde kaydedilmeyen bilgiler temin edilebilmektedir.

Şer'iyeye Sicilleri

Mahkeme sicilleri, kadı sicilleri veya kadı defterleri adıda verilen şer'iyeye sicilleri, yerel mahkemelerde kronolojiye göre kadı yahut nâibi tarafından tutulan ve önemli meselelerin yanısıra çok sayıda kanunun kaydedildiği defterlerdir.

Temettuat Defterleri

Temettü vergisi insanların gelir durumuna uygun olarak alınan vergidir. Temettü vergisi, sonraki ismiyle “kazanç vergisi” almıştır.

Şikâyet Defterleri

Bu defterler, idari ve askeri yetkililerle ilgili şikâyetleri, soygunları, mahkeme kararlarına itirazları, borçlarla alakalı şikâyetleri, köylünün toprak anlaşmazlıklarını, tımarlı sipahinin vergi toplayamama şikâyetlerini ve esnaf şikâyetlerini içermektedir.

Ahkâm Defterleri

Ahkâm Defteri, Divan-ı Hümayun'dan çıkan hükümlerin kaydına mahsus olan defterlere genel olarak verilen isimdir.

Maliye Defterleri

Bu defter, devletin harcamalarına dair mali işleri takip eder ve kaydını tutardı.

Avâriz Defterleri

Osmanlı maliyesinde olağanüstü veya düzensiz vergiler, kısaca avâriz adı altında toplanmıştır.

Nüfus Defterleri

Bu defter Osmanlı'da orduya asker tedarîği ve vergilerin temini için lüzumlu olan kaynakların belirlenmesi için önemlidir.

Kanunnameler

Osmanlı Devleti'nde, vezirlerin veya paşaların yürürlüğe koyduğu düzenlemeleri, yetkili bir otoritenin kesin ve net olarak belirlediği kanunları ya da reform tasarılarını ifade etmektedir.

Minyatürler

Genellikle el yazması kitaplarda yer alan küçük boyutlu, renkli resimlere minyatür adı verilir.

Planlar ve Krokiler

Şehir ve bölge tarihi araştırmalarında şehirlerin kurulması, gelişmesi ve sonraki süreçleri hakkında ilk müracaat edilen kaynak plan ve krokilerdir. Bu kaynaklardan hareketle zaman içerisinde mahalle ve sokak isimlerindeki tüm değişiklikler hakkında bilgi sahibi olunabilir.

Resimler ve Fotoğraflar

Bir savaş veya talimi yansıtan resmin askeri öneminin yanında kıyafetler ve kullanılan silahları göstermesi açısından kültür tarihi içinde oldukça değerlidir.

Biyografiler

Tarihe mal olmuş şahsiyetlerin hayatlarının hikâyesi (biyografi), kişinin kendisi tarafından değil de onu yakından tanıyan veya hayatını inceleyen başka bir kimse tarafından kaleme alınmasına biyografi denilmektedir.

Biyografiler ve Otobiyografiler

Tarihte iz bırakan kimselerin hayatlarının hikâyesi (biyografi), şahsın bizzat kendisi tarafından değil de onu yakından bilen farklı bir kişni tarafından kaleme alınmasına biyografi ya da terceme-i hal denilmektedir. İlk örneklerine Roma ve Eski Yunan'da rastlanan biyografi yazımı Müslüman devletlerinde de ayrıcalıklı bir statüde olup, müellifler tarafından kaliteli biyografik eserler kaleme alınmıştır. Yâkût el-Hamevî, İbn Hallikân bu alanın en güzel örneklerinden yalnızca ikisidir. Osmanlı Devleti zamanında da üst düzey devlet adamları, farklı meslek dallarında nam yapmış önemli kimseler için ayrı ayrı biyografi eserleri kaleme alınmıştır. Yine müstakil tercüme-i hâl kitapları haricinde vekayînâmelerde de her seneye âid vekayî sonunda o tarihte vefat eden kimselerin biyografilerini ihtiva eden vefeyat bölümleri yer almaktadır. Kişilerin hayat hikâyesinin bizzat kendisi tarafından yazılmasına otobiyografi adı verilmektedir. Yine az sayıdaki müstakil otobiyografilerle birlikte, bazı müelliflerin çalışmalarında ayrı bahisler açarak biyografilerini aktardıkları görülmektedir. Örneğin Taşköprülüzâde Şakayîku'n-Numâniyye'si son bölümünde; Kâtib Çelebi, Sullemu'l-vusûi ve Mîzâmî'l-hakk'ınd-d; Cevdet Paşa, Tezâkir'inin 40. tezkiresinde hayat hikâyelerini anlatmışlardır. Bazen kaynaklarda kendilerinden ya da meslek yaşantılarından bahseden müelliflere de denk gelmektedir. Bu bilgilerin tasnif edilip toplanmasıyla o kişinin biyografisi gün yüzüne çıkmaktadır (Kütükoğlu, 1998: 23-24).

Seyahatnameler

Bu kategorideki çalışmalar, genellikle yabancı bir ülkeyi aktardığı için, seyyahlar, orada, kendilerince ilginç, farklı gördüklerini her şeyi kaleme almışlardır. Seyahatname tarzının ilk örneklerinden X. asırda İdil havzasına seyahat eden İbn Fadlan ile XIII. asırda Asya'da seyahat eden Marco Polo, XIV. yüzyılda Anadolu'yu gezip çok değerli bilgiler aktaran İbn Battuta gösterilebilir. Bu tarz çalışmalardan bahsedilirken XVII. asır Türk seyyahı Evliya Çelebi'yi de atlamamak gerekir. Batılı seyyahlar için Yakın Doğu oldukça ilgi çekici olmuş, XVII. asırdan sonra bu bölgeye gelen seyyah sayısı da artmıştır. Farklı milletlere mensup pek çok seyyah bulunmasına rağmen bu sahada İngilizlerin sayısı bir hayli fazladır (Kütükoğlu, 1998: 25).

Hâtıralar

Dönem olaylarına ışık tutması bakımından hatıra türü eserler oldukça kıymetlidir. Erken zamanlarda Julius Caesar'ın hatıraları ünlüdür. Bizans İmparatoru Kantakuzenos, Timur ve Bâbü de hatırat sahiplerindedir. XIX. asırdan beri hatıratat verilen değer artmış, Sultan II. Abdülhamid, Midhat, Said ve Kâmil Paşalar gibi pek çok önemli kimse hatıralarını yazmışlardır. Cumhuriyet döneminde Nutuk, Atatürk'ün hatıraları kabul edildiği gibi, onun çalışma arkadaşları İ. İnönü ve C. Bayar da hatıralarını yazmış veya kaydettirmişlerdir. Bu tarz eserlerin tam anlamıyla tarafsız yazılması mümkün olmayıp daima hisler ve şahsi düşüneler ön plânda tutularak kaleme alındığından, diğer eserlerle mukayese yapılmadan, yani tenkidi edilmeden kullanılmamalıdır (Kütükoğlu, 1998: 24).

Sürelî Yayınlar

Sürelî yayınlar kategorisinde genel olarak akla ilk gelen gazete ve dergilerdir. Matbaanın icadından sonra ise ilk olarak Strasburg'da (1609) Almanca olarak yayınlanan gazeteyi Anvers (1619), Londra (1622), Paris (1631), Roma (1640) ve diğer ülkelerdekiler izlemiştir. Osmanlı Devleti sınırları içinde Türkçeden önce Fransızca gazeteler yayınlanmıştır. 1828'de Mısır'da çıkan Vak'a-i Mıshyye, Türkçe-

Arapçadır. Devletin ilk resmî gazetesi Takvîm-i Vekayî, 1831’de yayın hayatına girmiştir. Resmî olmayan ilk Türkçe gazete ise bir İngiliz tarafından 1840’ta yayınlanmasına başlanan Cerîde-i Havâdis ’dir. Bunu diğer gazetelerle dergiler takip etmiştir (Kütükoğlu, 1998: 25).

Tarih geçmişte yaşanan olayları yer-zaman, sebep-sonuç bağlamında kanıt kullanarak inceleyen bir bilimdir. Coğrafya yeryüzünü fiziksel, ekonomik, biyolojik, beşeri ve siyasal yönlerden inceleyen bilimdir. Tarih bilgisinin en önemli şartlarından birisi bir mekâna dayanmasıdır. Coğrafya ise birçok araştırmasında tarihsel verileri kullanması gerekir. Bu yüzden tarih ile coğrafya ayrılmaz bir bilimsel ikili olmuştur. Coğrafya sürekli tarihin şekillenmesine tesir etmiştir. Bu nedenle bilim insanları tarihî coğrafya adında bilimsel bir disiplini gerekli kurarak bu alanda çalışmaya başlamışlardır. Coğrafya sürekli tarihe tesir ederken tarihsel olaylar da coğrafyalara tesir etmiştir. Savaşlar, göçleri tetiklemiştir. İnsanlar yeni yerler bulmuş ve o coğrafyalara bilgi ve bulgularını taşımışlardır. Örneğin Amerika kıtasında olmayan bazı canlılar (kedi) göçmenlerle bu kıtaya taşınmıştır. Ya da coğrafi keşiflerden sonra kakao, patates, domates gibi ürünler Amerika'dan Avrupa'ya taşınmıştır. Avrupalılar Amerika Kıtası'na göç ettikten sonra bölgedeki Kızılderili insanlarla savaşmışlar, onları öldürerek ya da verimsiz topraklara sürerek nüfuslarının azalmasına neden olmuşlardır. Başka bir örnek ise bizonlara ilişkindir. Kızılderililere zarar vermek için bizonlar beyaz Avrupalılar tarafından sistematik şekilde yok edilmiştir. Çünkü bizonlar Kızılderililerin yiyecek ve giyecek ihtiyacını karşılıyordu. Amerika'nın keşfinden sonra geniş verimli tarım topraklarının işlenişi için nüfus gerekmiş ve Amerika Kıtası'na Afrika'dan köleler getirilmiştir. Aslen Afrikalı olan siyah derililer Amerika kıtasına taşınmıştır. Büyük boyutlara ilişkin köle ticaretinin izlerini Senegal'deki Gore Adası'nda görmek mümkündür. Tarih ile coğrafya arasındaki etkileşime daha pek çok örnek verilebilir. Tarihî coğrafyanın kaynaklarını en iyi görebileceğimiz yerler müzelerdir. Müzeler eski uygarlıklara ait nesnelerin sergilendiği yerlerdir. Müzelerin kurulması ve işleyişi kanunla belirlenmiştir. Müzeler halkın estetik zevkini ve bilgisini geliştiren kurumlardır. Müzelerde tarihi ve estetik değeri bulunan eserleri sergilenmesi hedeflenmektedir. Geçmişte müzeler denilince sadece tarih ve arkeoloji müzeleri anlaşılmaktaydı. Ancak günümüzde müzelerin çeşitliliği artmış ve artmaya devam etmektedir. Müze pedagojisi de XXI. yüzyılda artık çok gelişmiştir. Müzelerde eğitim okul öncesinden Yüksek öğretime kadar devam etmektedir. Geçmişte müzeler dolaşılıp çıkılan sıkıcı yerler olarak algılanırken, günümüzde müzeler canlı ve yaşam dolu yerlere dönüşmüştür. İyi planlandığı ölçüde müzeler eğitici ve eğlenceli yerlerdir. Bunun için öğretmenler müze pedagojisine hâkim olmalıdır. Müze ziyaretinden önce gerekli izinler alınmalıdır. Müze idaresi ile iletişim kurulup müzeyi bir uzmanın tanıtması oldukça fayda sağlayacaktır. Müzede çeşitli etkinlikler yapılmaktadır. Ara bul çalışması, tiyatral gösteriler, yaratıcı drama, hikâye etkinliği, arkeolojik kazı denemeleri bunlardan birisidir. Bu liste daha da arttırılabilir. Geçmişte bizler müzeleri ziyaret ediyorduk, atık müzeler sınıflarımıza evlerimize gelmektedir. Burada özellikle sanal müzeler bu fırsatı bize vermektedir. Gelecekte teknolojinin gelişeceğini düşündüğümüzde bu durumun müze ziyaretlerini de değiştirebileceğini tahmin edebiliriz. Müze düşüncesi Antik Yunan'da ortaya çıkmıştır. Tanrı Zeus'un dokuz peri kızına muse (müz) denirdi ve bu museler müze adı verilen yerlerde yaşarlardı. Tabi bu mitolojik bir bakış açısidir. Müzeciliğin ilk gelişiminin tapınaklarda eşya toplanmasıyla başladığı tahmin edilmektedir. Roma'da da zengin evlerinde resim ve heykeller toplanmaya başlamıştır. Ortaçağ'da ise bilindiği gibi Batı Avrupa'da sanat alanında bir gerileme hakimdir. Katolik Kilisesi Hristiyan öğretisini tehdit edebilecek her türlü sanatsal gelişmeye karşı çıkmıştır. Skolastik dönem olarak da adlandırılan bu dönemde felsefe, tiyatro gibi müzecilik alanında da kayda değer gelişmeler yaşanmamıştır. Rönesans her alanda olduğu gibi sanat ve müze anlayışında da ilerlemeye katkı sağlamıştır. Rönesansla beraber estetik ve ölçü Avrupa sanatının vazgeçilmez unsuru olmuştur. Antik Yunan'a duyulan ilgili bilimde ve sanatta ilerlemenin itici gücü olmuştur. XIX. yüzyıl ise müzelerin geliştiği bir dönem olmuştur. XVIII. yüzyılın sonlarında başlayan sanayi Devrimi modern önemli değişimlere neden olmuştur. İşçi sınıfı doğmuş, sanayi ile zenginleşen bir sınıfta ortaya çıkmıştır. Şehirlerin büyümesiyle beraber geleneksel kurumlar sarsılmaya başlamıştır. XIX. yüzyıl ise müzeler çağı olmuştur. XX. yüzyılda müze eğitimin vazgeçilemez bir bileşeni olurken; müze çeşitliliği de artmıştır. XXI. yüzyılda ise yeni nesil müzelerden bahsedilmektedir artık özellikle sanal müzeler ve teknolojideki gelişmeler müzeleri evlere ve sınıflar getirmektedir. 3 d teknikler, arttırılmış gerçeklikle ve yeni teknolojilerle bir ülke içinde ve ülkeler arasında sınırların ortadan kalkarak dünyanın birçok müzesine sanal ziyaretlerin, sanal uygulamaların gerçekleştirilebileceği ön görülmektedir. Türkiye'de de müzecilik alanında ilerlemeler devam edilmektedir. İlk müze denemesinin Selçuklulara kadar götürülebiliriz. Daha sonra Fatih Sultan Mehmet zamanında savaşlarda ele geçirilen eserler bir depoda toplanmıştır. Asıl

müzecilikte gelişmeler XVIII. yüzyılın sonlarında olmuştur. Osmanlı Devleti müzeciliği geliştirmek için yabancı uzmanları müze müdürü olarak da atamıştır. Burada Osman Hamdi Bey'in müze müdürlüğü bir dönüm noktası olmuştur. Osman Hamdi Bey kazılar yaptırmış, eski eserleri yaptırdığı İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne getirmiştir. Ancak bu dönemde önemli eserler yurt dışına kaçırılmıştır. Cumhuriyet'in ilanı ile müzecilikte önemli gelişmeler yaşanmıştır. Mustafa Kemal Anadolu uygarlıklarının mirasına sahip çıkmıştır. Bu amaçla Dil- Tarih ve Coğrafya Fakültesi kurularak eski diller öğrencilere öğretilmiştir. Yine yurt dışına arkeoloji alanında eğitim almak üzere öğrenciler gönderilmiştir. 1932 yılında toplumun gelişmesine katkı sağlamak için kurulan halk evlerinin bir kolu da tarih ve müzeciliktir. Günümüzde de Türkiye'de pek çok müze çeşidi bulunmaktadır. Üniversitelerde bulunan arkeoloji ve sanat tarihi bölümleri öğrenci yetiştirmektedir. Ayrıca artık müzecilik alanında lisans ve lisansüstü eğitim verilmektedir. Eğitim fakültelerinde okutulan uygarlık tarihi ile sanat ve müze eğitimi tarihi coğrafyanın zengin mirasının anlaşılması ve anlatılması konusunda katkılar sunmaktadır.

İnsanoğlu tarihle bağ kurarak kendini ifade etmektedir. Onun geçmişle kurduğu bağı etkileyen iki unsur vardır. Bunlardan biri, geçmişten günümüze intikal etmiş malzemelerdir. Diğeri ise geçmişe yönelerek tarihi anlama ve açıklamaya çalışan kişinin bugüne ait perspektifidir. Bu anlamda İnsanoğlunun geçmişle kurduğu ilişkiyi etkileyen iki temel unsur karşımıza çıkar. Bunlardan ilki kanıt/delil veya tanık/şahit olarak isimlendirilen geçmişe ait malzemedir. Uzun asırlar boyunca var olagelen yazılı veya basılı eserler, geçmiş yüzyıllar hakkında düşünmemizi mümkün kılan ve bize rehberlik eden tarihi kaynaklardır. Geçmişte kuracağımız irtibatla belirleyici olan ikinci unsur ise günümüze ait, yaşadığımız zaman içerisinde şekillenmiş bakış açılarımızdır.

Tarihe olan ilgi ve geçmişi anlama çabası varoluşsal bir zorunluluktur. Hiç kimse tarihten uzak duramaz, geçmişi olmadan yaşayamaya ve tarih dışında bir varlıkmiş gibi davranamaz. İnsanın diğer canlılardan farkı, kendisinin geçmiş, bugün ve gelecek arasında var olduğunu idrak edebilen bilince sahip olmasıdır. İnsan, sadece yeme içme, barınma, çoğalma ve hayatta kalma gibi biyolojik gerekliliklerini yerine getirerek kendini sürdüremez. Bunların ötesinde, sosyal, zihinsel ve duygusal varlığının tarihsel bir bağlam içinde oluştuğu veya biçimlendiğini anlaması gerekir. Doğal olarak bu gereklilik insanı, tarihle bağ kurmaya ve tarih üzerine düşünmeye sevk eder.

XIX. yüzyılın sonlarından itibaren modern dünyada konu ve sorunlara hem disiplinler arası bir perspektif hem de bütüncül bir anlayışla yaklaşım söz konusu olmaya başladı. Bu durum araştırmalarda çok çeşitli kaynak türlerinin aynı anda kullanılması demektir. Önceden gerçekleştirilmiş bilimsel çalışmaları takip edebilmek ancak literatür çalışmalarıyla mümkündür. Birikimsiz (b)ilim olamayacağından literatür en önemli araç haline geldi. XIX. Yüzyılda sosyal bilimlerin farklı disiplinlerle işbirliği, bilim dallarını birbirine yaklaştırdı. Tarih ilmi; antropoloji, felsefe, arkeoloji, coğrafya, epigrafi, etnografya, filoloji, iktisat, kronoloji, numizmatik(meskukat), paleografya, diplomatik, epigrafi(kitabe), sanat tarihi, sosyoloji, mühürler (sicilografı), şecereler (geneoloji), takvimler, onomastik (yer adları) ve toponominin çok yönlü kullanılmasına imkan tanıdı (Kütükoğlu,1991, s.9-15). Böylece tarih ilmi sadece belli bir statünün ürettiklerine ait olmadığından daha ilgi çekici hale geldi.

Tarih alanında olduğu gibi son yüzyılda, coğrafya alanında da gelişmeler ve dönüşümler yaşandı. Coğrafya, gerek ontolojik, gerek epistemolojik açıdan önemli değişimler geçirdi. Coğrafyanın tarih, jeoloji, botanik, sosyoloji, ekonomi, fizik, antropoloji vb. alanlardan aldığı yardımla genişledi (Gümüşçü, 2013, s. 45). Yöntem boyutu açısından değerlendirildiğinde uzun zamandır kullanılan yöntemlerin epistemolojik anlamda gerek teknikleri gerekse araçları çeşitlendi. Bu manada tarihin, coğrafyaya olan yakınlığı daha fazla ön plana çıktı. Sel sularının her tarafı kaplaması gibi tarih ile coğrafyanın birbirlerinin gri alanlarını doldurması, iki bilim dalının daha fazla işbirliğine imkan sağladı. İşte bu noktada, tarih ve coğrafya araştırma alanlarının birbirine yaklaşması tarihi coğrafya alanının doğmasıyla sonuçlandı. Böylece modern coğrafya ilke ve yöntemlerini kullanan tarih ilmi, farklı konu ve farklı yöntemlerle farklı disiplinlerle olayları gözlemledi.

Tarihi olayların anlaşılması ve açıklanmasında araştırmacının çalışmasını etkileyen en önemli faktör kullandığı kaynaklardır. Bu nedenle, tasarlanan çalışmada, kaynak taraması ve bu kaynakların kapsam ve niteliğini saptamakla başlanır. Daha sonra temel kaynaklar, insanların geçmişteki faaliyetlerinden geriye kalan izler ve bulguları dikkatle inceler.

Temel kaynaklar ne kadar zengin ve çeşitli olursa, geçmişin inşası da o kadar sağlam olacaktır. Üzerinde çalışılan döneme, şahsa ve kişilere en yakın kaynaklar birinci el kaynak olarak kabul edilmektedir. Günümüze ulaşan birinci el kaynakların kullanılabilir hale gelmesi ise çözümlenmesi ve günümüz dilinde anlaşılır hale getirilmesiyle mümkündür. Ancak bu ayrı bir uzmanlık alanı gerektirmektedir. Tarihi coğrafyanın kütüphane kaynakları oldukça çeşitlilik arz etmektedir. Tarihi coğrafyanın kütüphane kaynakları iki kısımda ele alınabilir;

1.YAZMA KAYNAKLAR

Binlerce yıllık geçmişe dayanan İnsanlık tarihi, biriktirdiği çeşitli kaynak türleriyle günümüze önemli ipuçları bırakmıştır. Kitap, risale, murakka, mektup, levha ve belgelerin ortak adı olan yazma eserler, İslami dönemde ise; yazma, el yazması, mahtût(çoğulu mahtutât), dest-nüvis, hatt-ı desti şeklinde isimlendirilmiştir. Bu kaynak türü latince manuscrypt demektir. Ülkemizde Arap harfleriyle kaleme alınmış yazma eserler, 1978 yılında Kültür Bakanlığı'nın başlattığı Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu (Tütotak) projesiyle bir araya getirilmeye başlanmıştır. Tam sayısı bilinmese de 500 bin civarında

yazma eser olduğu tahmin edilmektedir. Bu eserlerin bir kısmına <https://www.yazmalar.gov.tr> adresi üzerinden ulaşılabilmektedir.

2.BASILI KAYNAKLAR

Basılı eserlerin miktarı, yazma eserlere göre çok daha fazladır. Bunlar;

2.1.Şecereleer: Ensab cetveli, ensab kütüğü, silsilename veya soy kütüğü olarak da ifade edilen şecereleer, tarihsel veri olarak bilimin hizmetindedir.

2.2.Takvimler ve Yıllıklar: Önemli olayların kronolojik olarak günü gününe bilinmesini sağlayan takvimler, Osmanlı devrinde çoğunluğu II. Murad devrinde yazılmış örneklerle günümüze kadar gelmişlerdir. Yıllıklar daha uzun süreli kaydedilmiş kaynak türleridir.

2.3.Vekayinameler/Kronikler: Tarihi olayları oluş sırasına göre kaydeden, yazarın öznel görüş ve gözlemlerine dayanan kütüphane kaynaklarıdır.

2.4. Biyografiler ve Otobiografiler: Tarihte yaşamış önemli bir şahsın hayatının başkası tarafından yazılmasına biyografi/hal tercümesi denmektedir. Otobiyografi ise kişinin kendi hayatını kaleme almasıdır.

2.5.Hatıralar: Devrin olaylarına ışık tutması bakımından öznel görüşlerle yazılmış hatıratlar, karşılaştırmalı olarak kullanıldığında daha anlamlıdır. Bu eserler, kişilerin gerçek hayatını ortaya koyan eserlerdir. Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü, Kazım Karabekir hatıratları pek çok örnekten bir kaçıdır.

2.6.Seyahatnameler: Bir bölgenin veya şehrin geçmişteki coğrafi yapısıyla bugünkü yapısı karşılaştırılmak istendiğinde önem kazanırlar. Seyyahlar tarafından kaleme alına seyahatnameler genellikle hacimli eserlerdir. Herodot ve Strabonla başlayan bu türde farklı milletlerden kişilerin yazdığı seyahatnameler mevcuttur. Osmanlı'yı anlatan 10 ciltlik Evliya Çelebi Seyahatnamesi şehirleri, kazaları, kasaba ve köyleri çok yönlü ele almaktadır. İbn Fazlan'ın Seyahatnamesi Türk boylarından İtil-Volga Bulgar topluluğunun İslamiyet' girişini, İbn Cübeyr ise Akdeniz'de gemiyle yapılan yolculuğun zorluklarını ve gittiği coğrafyaları anlatmaktadır. XIX. yüzyılda batıda gelişen sömürgecilik çerçevesinde seyyahların yaptığı seyahatler daha farklı anlamlar içermektedir.

2.7.Salnameler: Farsça yıl/sene demek olan sal, ile mektup, yazılı şey, mektup anlamında kullanılan name'den meydana gelmiştir. Önemli olayları özetleyen ve ait oldukları yılların kurumları ve hal tercümeleri gibi çeşitli konularda kısa bilgiler vermektedir. Resmi/devlet, Nezaret, Vilayet ve Özel olmak üzere dört türü vardır.

2.8.Tarih Atlasları: Haritaların yanında atlaslar da -dünyada olduğu gibi- coğrafya alanında ilk örneklerini vermiştir. Piri Reis'le başlayan coğrafya atlasları, Avrupa'da XIX. yüzyılda mesafe kat etmiştir. Türkiye'de ise 1930'da F. S. Duran'ın Büyük Coğrafya Atlası ve F. R. Unat'ın İlk Tarih Atlası, H. Dağtekin'in Genel Tarih Atlası, G. Barraclough'tan çevrilen Times Dünya Tarihi Atlası başlıca çalışmalardır.

2.9.Sürelil Yayınlar: Modern çağda süreli yayınların çeşitleri artmıştır. En iyi bilinen süreli yayın olarak gazeteler matbaanın icadıyla daha fazla insana ulaşmıştır. 1831 yılında Osmanlı Devleti'nin ilk resmi gazetesi olan Takvimi Vekayi yayın hayatına başlamıştır. Resmi olmayan ilk Türkçe gazete ise 1840'ta yayınlanmaya başlanan Ceride-i Havadis'tir. Sürelil yayınlar içerisinde dergiler/mecmualar, belirli bir ilim dalında detaylı bilgilerin paylaşıldığı kaynak türleridir. Tübitak Ulakbim tarafından oluşturulan <https://dergipark.org.tr/tr/> adresine kayıtlı 1.145. dergi bulunmaktadır. Temel başvuru eserleri içerisinde ayrıca; Ansiklopediler, Sözlükler, Kaynakçalar ve Kataloglar bulunmaktadır.

TARİHİ COĞRAFYA

Yunanca “geo” (yer) ve “graphien” (yazmak) sözcüklerinden türeyen ve yerin yazımı anlamındaki coğrafya, hem Antik Yunan Döneminden itibaren kullanılmaya başlamış bir terim hem de kelime anlamıyla tanımlanan köklü bir bilim dalının adıdır. İnsan ile yaşadığı doğal ortam arasındaki ilişkiyi inceleyen coğrafya bilim dalı sistematigi itibariyle fiziki, beşeri ve bölgesel coğrafya olarak üç ana dal halinde alt birimlere ayrılmıştır. Coğrafya, kronoloji göz önüne alındığında ise paleocoğrafya, tarihi coğrafya, çağdaş/modern coğrafya ve planlama coğrafyası olarak sınıflandırılmaktadır. Bunlardan paleocoğrafya Neolitik Döneme kadar olan süreci, tarihi coğrafya Neolitik dönemden günümüze kadar olan süreci, çağdaş/modern coğrafya bugünü ve planlama coğrafyası geleceğin coğrafya temelinde incelenmesidir.

Tarihi coğrafya, modern coğrafya metodolojisini kullanarak geçmişteki doğal bir ortamın ya da mekânın incelenmesi şeklinde tanımlanabilir. Çok geniş bir çalışma sahası olan tarihi coğrafya, geçmişin coğrafyasını günümüz itibariyle açıklamaya çalışmaktadır. Çalışma alanındaki yüzey araştırmaları ile arkeoloji gibi diğer disiplinlerden elde edilen veriler kullanılarak geçmişteki mekânların yeniden kurgulanması sağlanabildiği gibi bu mekânların geçirdiği değişimlerin ve bunların nedenleri de ortaya konmaktadır. Tarihi coğrafya çalışma sahasının tarihiyle ilgili incelemelerinde geçmişe dair bütün belge ve bilgilerden yararlanmak zorundadır. Bu durum, tarihi coğrafyanın araştırmalarında kaçınılmaz olarak interdisipliner olma zorunluluğunu ortaya koymaktadır. Tarihi coğrafyanın yararlandığı bilim dallarının başında konusu itibariyle doğal olarak tarih, arkeoloji ve antropoloji gelmektedir. Bununla beraber özellikle geçmişle ilgili bilgi edinilebilecek olan diğer disiplinler de tarihi coğrafyaya çalışmalarında yardımcı olmaktadır. Bunlar içerisinde gravür, minyatür ve fotoğraf konumuz dâhilinde olanlardır.

Tarihi Coğrafyanın Görsel Kaynakları

Tarihi coğrafya, daha önce de bahsedildiği üzere interdisipliner olma zorundadır. Tarihi Coğrafya araştırmalarında faydalanılan yazılı belgeler dışında görsel kaynaklar da önemli bir yer tutar. Minyatür, gravür, fotoğraf, harita vb görseller bu araştırmalarda hacimli metinlerin daha kolay kavranabilmesini ve hatta metinle ifade edilemeyen ya da eksik kalan kısımları tamamlayabilmektedir. Diğer bilim dallarından faydalanılarak edinilen bilgiler gravür, minyatür ve fotoğraf gibi görsel kaynaklar ile teyit edilir ve daha anlaşılır bir halde belgelenir. Özellikle geçmiş fiziki ve beşeri bir mekânın tanımlanmasında ve yeniden inşa edilmesinde bu kaynaklar vazgeçilmezdir.

Minyatür

Tarihi Coğrafyanın faydalandığı görsel kaynaklar içerisinde en eski olanı minyatürdür. Tarihi Coğrafya minyatürlerden yararlanarak bir şehrin bölgenin ya da mekânın tarih boyunca uğradığı fiziki ve coğrafi değişiklikleri ve hatta değişen isimleri hakkında bilgi edinebilir. Minyatür, kelime kökeni olarak Latince “miniare” (kırmızı ile boyamak) ve daha sonra Fransızca’ya aynı anlamla geçen “miniature” sözcüğünden gelmektedir. Ortaçağ’da Avrupa’daki el yazmalarında bölüm başlarında ilk harf diğerlerine göre daha büyük yazılmış ve bu harfin çevresi miniature olarak adlandırılan süsleme ile tezyin edilmiştir. Başangıçta bu tür süslemeler için kullanılan sözcük, zamanla konumuz olan sanatın genel adlandırılmasında kullanılmıştır. Ancak miniature kelimesinin kırmızı ile boyamak anlamı, zaman içerisinde “küçük resim” olarak anlam kaymasına uğramıştır. Minyatürlerin en eski örneklerine Antik Mısır’da rastlanılır. İslâm dünyasında minyatür kelimesine karşılık tasvir sözcüğü tercih edilmiş ve bu süslemeleri yapan sanatçılara da nakkaş ya da musavvir denilmiştir. İslâm Minyatür Sanatı’da minyatürler, özellikle yapıldıkları kitaplardaki metni görselleştirmek amacıyla uygulanmışlardır. Perspektiften uzak bu minyatürler metnin uygun görülen yerlerine suluboyayla altın veya gümüş yaldızla işlenmiştir. İslâm Minyatür Sanatı, Geç Antik Dönemin hem doğu hem de batı sanatlarından izler taşır. Orta Asya, Uzak Doğu, İran, Orta Doğu, Suriye, Anadolu coğrafyalarının farklı etkilerini İslâm minyatürlerinde görebilmek mümkündür. Türk Minyatür Sanatı, 8.-9. yüzyıla tarihlendirilen Uygur Dönemi örneklerinin istisna edilmesiyle birlikte Büyük Selçuklu ve sonrasındaki dönemlerde sistematik olarak takip edilebilir.

Gravür

Sanat, toplumlar arasında geçmişten günümüze kadar varlığını sürdürmüş en önemli ve etkili iletişim biçimidir. Var olduğu tarihten itibaren sanatçılar, duygu ve düşüncelerini dışarıya aktarabilmek için,

içinde buldukları şartlar ve gereksinimler bağlamında estetik nitelikli içerikler üretmektedirler. Her sanatçının içinde bulunduğu duruma bağlı olarak güzellik, estetik, ilgi ve yetenek alanları farklılık göstermektedir. Bu farklılık sebebiyle sanatçılar, sanat eserlerinin üretim sürecinde farklı metotlar ve araç-gereçler kullanmışlardır. İçerisinde farklı uygulamalar ve teknikleri barındıran en etkili ifade araçlarından biri de gravürdür. Osmanlıca da hakk anlamına gelen Gravür Fransızca 'da "Gravure", Almanca 'da "Graben", Yunanca'da "Grafikes" sözcüklerinden türetilmiş olup oymak-kazımak, yazmak-çizmek ve kazımak-kabartmak anlamlarına gelmektedir. Gravür sanatı; bir resmin ahşap, bakır, taş, çelik, linolyum gibi oyulabilen farklı malzemeler üzerine metal uçlu oyma ve kazıma aletlerinin yardımıyla kullanılan ayrı teknik ve yöntemlerle bir motifin oyulmasının ardından kalıbın çukurları veya tümsekleri motife işlenecek olan boya ile doldurulduktan sonra pres makinası yardımıyla baskı ile kâğıt ya da farklı herhangi bir malzeme yüzeyine işlenmesi ile meydana gelen özgün bir baskı tekniğidir.

Fotoğraf

Fotoğraf, köken olarak Yunanca photos (ışık) ve graphes (yazmak) anlamlarındaki kelimelerden türemiştir. Terim olarak ise görülebilen maddi varlıkların sabitlenen görüntülerinin ışığın ve kimyasal maddelerin kullanımıyla ışığa duyarlı film veya herhangi bir madde üzerine düşürülmesiyle kalıcı olarak aktarılma işlemidir. İnsanoğlu, varoluşundan itibaren görüntüye ilgi duymuş ve bu ilgisinin sonucunda her zaman bir arayış içerisinde olmuştur. Günümüzde görüntüyü sabitleyip kalıcı hale getirme yöntemi olan fotoğrafın bu bağlamda doğal olarak bir tarihçesi ortaya çıkar. Duvar resimlerinden el yazmalarındaki minyatürlere ve farklı dönemlerdeki teknolojik buluşlar bugün sanatla içiçe olan fotoğrafçılığın gelişimindeki öncül adımlar olarak kabul edilebilir.

TARİHİ COĞRAFYA

Geçmişin coğrafyası şeklinde tarif edilen tarihi coğrafya; kısaca, bir mekânın, çağdaş coğrafya ilke ve yöntemleri ile geçmiş bir zaman diliminde araştırılması olarak tanımlanmaktadır. Tarihi coğrafya çalışmalarının en önemli materyal kaynaklarından birisi de haritalardır. Haritalar ise coğrafi olayları çizerek ifade etme sanatı olarak tanımlanan kartografya ilimin en önemli çalışma konusudur.

KARTOGRAFYA

Kartografya, Latince sert kâğıt anlamına gelen Carta, Charta kelimesi ile Graphein'den türemiş olan ve Latince yazmak, çizerek tasvir etmek manasında Graphia'nın birleştirilmesinden meydana gelmiş olup kâğıt üzerine resmetme (carta + graphia) demektir. Kelime anlamına istinaden batı dillerinde, Carte (Fransızca), Karte (Almanca), Chart (İngilizce) ve eski Osmanlıca'da Harta, harita anlamında kullanılmıştır

Tarih Öncesi Dönemlerde Kartografya

Tarih öncesi sanatın tüm önemli biçimleri haritacılık tarihçisinin de ilgisini çekmiştir. Bunlardan kayaç yüzeyinin kazma, oyma veya aşındırılmasıyla oluşturulmuş petroglifler (kaya resimleri) ile kayaç ya da hareketli objeler üzerine işlenmiş piktogramlar (semboller) özel bir yere sahiptir. Tarih öncesi dönemde yapılmış petroglifler ve piktogramlardan bir bölümü yer ve olayları tasvir ettiği için hem kartografya hem de tarihi coğrafya açısından önem taşır.

Çatalhöyük haritası (MÖ 6200)

Çatalhöyük tarih öncesi yerleşim yeri Konya İli'ne bağlı Çumra İlçesi'nin Küçükköy Mahallesi'nde yer almaktadır. Höyükte bulunan kayaüstü plan Prehistorik dönemde yapılmış Dünya'nın en eski petroglif haritasıdır

Bedolina haritası (MÖ 1000-200)

Bedolina Haritası, İtalya'nın Lombardiya bölgesinde Camonica Vadisi'nin yer alan petroglif kompleksidir. Harita Geç Tunç Çağı ve Demir Çağı'na (MÖ 1000-200) tarihlenmektedir.

Eski Çağda Kartografya

Prehistorik devirde ve tarihin ilk çağlarında coğrafi kültürü olmayan veya bu kültürün pek az görüldüğü insanlar ve medeniyetler, basit de olsa haritalar çizmişlerdir. Bu haritalar ilkel toplulukların, coğrafi çevre hakkında düşüncelerini yansıtmaları açısından önemlidir.

Mezopotamya

Medeniyetleri beşiği olarak kabul edilen Mezopotamya, aynı zamanda ilk haritaların da meydana getirildiği alandır. İlk güneş saati (gnomon) ve yıldız ölçer (usturlap) burada icat edilmiştir.

Mezopotamya'da Kerkük yakınındaki Yorgan Tepe höyüğünde bulunan ve Akadların Sargon sülâlesi zamanına ait Ga-Sur (Nuzi) kil tablet haritası bilinen en eski haritadır.

Mısır

Tarihteki ilk düzenli arazi ölçümleri ile bunların mülkiyet kayıtları Mısır'da yapılmıştır. Mısır medeniyetinden kalan en eski papirüs harita MÖ 1160'lı yıllarda çizilmiş olup, Nübya'da bir altın madenine aittir

Eski Çin

Tarihçi Ssu-ma Ch'ien'den aktarılan bilgilere göre, Yen Prensi tarafından MÖ 227'de Ch'in Prensine sunulan harita Çin'in en eski haritası olarak kayda geçmiştir. MÖ 206-MS 220 arasında Han hanedanlığı zamanında Çin'de ipek ruloları üzerine çizilmiş çok sayıda harita üretilmiştir. P'ei Hsiu (224-271) Çin'de bilimsel haritacılığın babası olarak tanınır ve harita üretimiyle ilgili 6 temel ilke belirlemiştir.

Yunanlılar

Matematik coğrafyanın kurucusu olarak kabul edilen Miletli Anaksimandros güneş ekseninin eğriliği ve evrenin sonsuzluğu gibi keşiflere sahip olup, bir dünya haritası da hazırlamıştır. Milet'li Hecataeus (MÖ 550-476) Anaksimandros haritasını geliştirmiş ve ayrıca dünyanın sistematik bir tasvirini de yapmıştır. Dünyanın yüzen bir disk değil, küre şeklinde olduğu ilk defa Samoslu Pisagor tarafından ortaya atılmıştır. Sonraki dönemlerde Aristo dünyanın küre şeklinde olduğuna dair ilk delilleri tespit etmiştir. Yunan doğa filozoflarından Parmenides yerküreyi sıcaklık esaslarına göre beş kuşağa ayırmıştır. Dünya'nın büyüklüğünün belirlenmesine ilişkin ilk ölçümler ise Eratosthenes tarafından yapılmıştır. MÖ 150 Crates, Dünyayı temsilen ilk küreyi hazırlamıştır. Geographika adlı 17 ciltlik eseri ile meşhur olan Yunan tarihçi ve coğrafyacı Strabo, Eratosthenes'in dünya haritasına benzer bir

harita hazırlamıştır. Batlamyus haritacılık açısından dünyayı tam ve doğru olarak belirtmek için küresel trigonometriyi geliştirmiştir. Batlamyus Dünya haritası, mevcut eksikliklerine rağmen büyük bir öneme sahiptir ve haritacılığın başlangıcı kabul edilir

Romalılar

Romalılar koordinat sistemleri, astronomik ölçmeler ve projeksiyon anlayışları bakımından matematik coğrafya ile fazla ilgili değillerdi. Nitekim Romalılar eski İyonyalı coğrafyacıların düşünce sistemine dönüş yaparak disk şeklinde haritalar meydana getirdiler. Roma kartografyasının önemli eserlerinden biri IV. yüzyılda hazırlanmış Roma İmparatorluğu ulaşım ağını gösteren Tabula Peutingeriana'dır.

Orta Çağda Kartografya

Roma İmparatorluğu'nun son devrelerinde esasen gerilemiş olan Eski Çağın kartografyası, Orta Çağda ülkelere göre farklı karakterler ve gelişmeler göstermiştir. Ancak asıl farklılık Hristiyan ve İslam âlemleri arasında izlenmektedir. Ortaçağ'da İslam âleminde felsefe, matematik, geometri ve astronomideki bilgi birikiminin artmasıyla kartografya hızla gelişirken; Hristiyan âleminde kilisenin etkisi kartografik çalışmalara olumsuz yansımıştır.

Hristiyan âleminde kartografya

Milattan sonra yaklaşık V. yüzyıldan XV. yüzyıla kadar, klasik geleneğe dayalı ancak Hristiyan kilisesi tarafından benimsenen, bir dünya haritaları veya harita tasvirleri türü gelişti. Bu haritaların birincil amacı, unsurların biçim ve konumlarını belirtmekten ziyade, Hristiyan tarihindeki önemli olaylar hakkında inanları bilgilendirmektir.

T-O haritaları

Hristiyanlığın gelişim evresinde çizilen ve genelde inançların etkisi altında hazırlanmış haritalarda bilinen dünya karaları sembolik olarak ifade edilmiştir. Bu haritalarda kapalı alanlar kara kütlelerini, onu çevreleyen boşluklar ise okyanusu ifade ediyordu.

Macrobius haritaları

Orta Çağın bir başka dikkati çeken harita türü de Macrobius Haritaları'dır. Bu haritaların benzer görünümdeki haritalardan farkı, yerin bir küre olduğu fikri benimsemiş olarak haritaların matematik esaslara göre çizilmesidir.

Cosmas haritaları

Cosmas 550'de dünyaya ait tasvirlerini Topographia Christiana (Hristiyan Topografyası) adlı 12 ciltlik bir kitapta toplamış ve İncil'den ilham alarak bir dünya haritası da hazırlamıştır.

Mabada mozaik haritası

Hristiyan kartografyasının en eski haritalarından biri de Madaba Taban Mozaik'i'dir. Mozaik harita Ürdün'ün Madaba şehrindeki St. George kilisesindedir.

Anglo-Sakson haritası (Cottoniana)

Güney İngiltere'de yapıldığı bilinen ve günümüze ulaşan en eski dünyanın haritalarından biri de Cottoniana'dır. Anglo-Sakson adıyla da tanınan harita 995 yılında çizilmiştir.

Matthew Paris Haritası

Matthew Paris'in günümüze ulaşan dört Britanya haritası, ülkenin gerçek fiziksel görünümünü, şehir ve yollarını detaylı tasvir etmeye yönelik ilk girişimleri temsil etmesinin yanı sıra Ortaçağ haritacılık tarihi açısından da önemlidir.

Hereford Haritası

XIII. Yüzyıl Orta çağın en meşhur haritalarından biri de Hereford Dünya haritasıdır. Hereford manastırı arşivinde muhafaza edilen tek parşömen kâğıdı üzerine çizilen bu harita, 158 cm x 133 cm ölçülerinde olup, bilinen en büyük Orta Çağ haritasıdır.

Ebstorf Haritası

Ebstorflu (veya Tilbury'li) Gervase tarafından, 1234-1240 yılları arasında oluşturulan bir Orta Çağ Dünya haritasıdır.

Gough Haritası

1360 tarihinde çizilmiş Gough Haritası Londra'dan yayılan beş yolu, kavşakları ve kollarını gösterecek kadar detaylı çizilmiştir.

İslam âleminde kartografya

Hristiyanlığın koyu taassubu altında ilerleme kaydedemeyen, amacından uzaklaşmış coğrafya ve dolayısıyla kartografya; Arap, Türk, İranlı seyyah ve âlimler tarafından doğu âleminde büyük ölçüde yaşatılmıştır. Harezmi 833 yılında Nil Nehri seviyeleri haritasını da çıkarmış ve Kitâbu Sûrata'l-Ard'ta yayınlamıştır. Fergâni güneşin de bir yörüngesinin bulunduğunu ve kendi etrafında batıdan doğuya doğru döndüğünü keşfetmiş, enlemler arasındaki mesafeyi hesaplamıştır. Belhî Suvar-ul-Akalim-il-İslamiyye adlı eserinde iklim sınırlarını gösteren dünya haritası yayınlamıştır. Bîrûnî etrafını bir okyanusun çevrelediği tek kıtadan oluşan bir dünya haritası hazırlamıştır. İbn Havkal, İstahrî ve Kâşgarlı Mahmud'unda çizdiği dünya haritaları mevcuttur. İdrisi'nin biri 70 paftadan dörtgen şekilli 2 dünya haritası bulunmaktadır.

Doğu âlemi

Eski Çağ'ın en önemli kartograflarından P'ei Hsiu'nin (224-271) belirlediği esaslar altında ilerleyen

Çin kartografyası, sonraki dönemde İran'dan Japonya'ya kadar Asya'nın her bölümünde haritalar üretecek seviyeye gelmişlerdir

Portolan haritaları

Orta Çağın sonlarına doğru Batı dünyasında, dönemin kartografik kaynaklarının bir hayli üstüne çıkan, yüksek doğruluk arz eden ayrı bir harita grubu ortaya çıkmıştır. Bu haritalar ticaretin merkezi haline gelmiş şehirlerin kara ve deniz ulaşımına yönelik Portolan haritalarıdır.

Yeni Çağda Kartografya

Kartografya tarihinde XV. yüzyıl, çok önemli bir geçiş devresi ve Rönesans başlangıcı olarak kabul edilir. Bu yüzyılda Orta Çağ'ın kilise etkisi altında gerilemiş kartografyasından, yeniden Eski Çağ'ın düşünce tarzı ve tekniklerine dönüş söz konusudur.

Batlamyus'un keşfedilmesi

Kartografya tarihi içerisinde önemli bir yere sahip İtalyan ekolünün yaptığı en önemli işlerden bir de Batlamyus'un Geographia adlı eserinin 1410 yılında Lâtince'ye çevrilmesi olmuştur. Batlamyus'un özellikle haritalarının tekrar ortaya çıkarılması, kartografya camiasında önemli gelişmelerin başlangıcı olmuştur.

Harita baskısı tekniklerinin gelişmesi

Rönesans'a kadar haritalar elle çizilmekte olup, haritaların kopya nüshalarını hazırlamak maliyetli ve zaman alan bir işlemdir. Baskı ve özellikle klişe çıkarma tekniğinin geliştirilmesi ile birlikte aynı haritadan binlercesini basmak ve ucuza mal etmek mümkün olmuştur.

Büyük keşifler

Kristof Kolomb Paolo dal Pozzo Toscanelli'nin batı istikametinde gitme projesini uygulayarak, 1492'de Bahama Adalarına ve sonra da Küba'ya ulaşmıştır. Keşiflerle yeni öğrenilen yerlerin haritalara aktarılma zorunluluğu, kartografik çalışmalara yeni bir ivme kazandırmıştır

Juan de la Cosa

La Cosa hazırladığı Dünya haritasında Brezilya, Kanada ile Vasco da Gama'nın Afrika çevresindeki Hindistan yolunu da göstermiştir

Waldseemüller

Martin Waldseemüller tarafından 1507 tarihinde hazırlanan dünya haritasında Kuzey ve Güney Amerikalar, ilk defa Asya'dan ayrı resmedilmiştir.

Piri Reis

Piri Reis döneminin en önemli denizcisi ve kartografidir. Aynı zaman kartografya tarihinde doğu âleminin bir temsilcisi olarak kabul edilir. Kitab-ı Bahriye adlı eseri Akdeniz kıyıları, adaları ve limanlarına ait en detaylı bilgilerin ve haritalar verildiği dönemin en önemli çalışmasıdır. Piri Reis'in batı dünyasında tanınmasının asıl nedeni günümüzde Atlas Okyanusu'na ait parçası mevcut, diğer bölümleri bulunmayan bir dünya haritası hazırlamış olmasıdır.

Merkator

Merkator, Batlamyus'dan sonra kartografya tarihinin en büyük ismidir. 1538 yılı dünya haritasında ilk kez Kuzey Amerika ve Güney Amerika isimlerini kullandı. 1569'da hazırladığı dünya haritasına paralel ve meridyen sistemini eklemiştir. 1554 yılında yaptığı Avrupa haritasında Batlamyus haritasını düzelterek Akdeniz'in boyunu 530'ye indirmiştir. Merkator 1570-1572, 1585, 1589 yıllarında genelde Avrupa ülkelerini kapsayan harita koleksiyonları yayınlamıştır. Ancak bunlardan sadece 23 modern haritayı içeren 1589 yılı koleksiyonuna Atlas adını vermiştir.

Yakın Çağ ve Günümüzde Kartografya

XVII. yüzyıl sonlarından itibaren kartografyada büyük değişiklik olmuştur. XVIII. yüzyılın Fransız, İngiliz ve Alman ekollerinde harita yapma sanatı, gelişen âletler ve bilgilerle gerçek kartografya ilminin tekniğine kavuşmuştur. XVIII. yüzyılda kartografya alanındaki ilerlemeler, özellikle teknolojik gelişmelerin ışığında daha hızlı gerçekleşmiştir. Bunun sonucu olarak öncelikle kartografya ilmine hatalı olarak eklenmiş ve uzun zaman doğru sanılarak kullanılan çoğu hatalar düzeltilmiştir. XIX. yüzyılda dünya karalarında hemen hemen bilinmeyen yer kalmamıştır. Kolonizasyon faaliyetleri geçmiş yüzyıllarda kıyıları boyunca sürerken, bu yüzyılda karaların iç kısımlarında doğru sokulmaya başlamıştır. İç kesimler ile limanların yer aldığı kıyı kesimi arasındaki bağlantıların kurulabilmesi amacıyla karayolu ve demiryolu hatları oluşturulmuştur. Bu tür çalışmalar arazi ve haritalama işlemlerine gerektirdiğinden, hassas ölçüm aletleri geliştirilmiştir. XIX ve XX. yüzyılda kartografya bilimindeki gelişmeler eğitim ve öğretim alanına da yansımıştır. XX. yüzyıl başlarında havadan fotoğrafçılık tekniklerinin kullanılmaya başlanması ile çok önemli bir döneme geçiş yapılmıştır. Balon ve uçaklardan alınan hava fotoğrafları sayesinde çalışılması güç arazilerde kısa sürede, az sayıda personel her türlü haritanın hazırlanması mümkün hale gelmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan 2000'li yıllara kadar geçen sürede hava fotoğrafçılığına, uydu fotoğrafçılığı da eklenmiştir. Çok bantlı görüntüleme sistemine sahip uydular sayesinde, yüzeyin mevcut durumuna ek olarak; yüzey ve üzerindeki her türlü objenin nitelikleri hakkında bilgi sahibi olma imkânı da doğmuştur.

TARİHLENDİRME YÖNTEMLERİ

Tarih geçmişi inceleyen bir bilim dalıdır. Bu bakımdan özellikle Eskiçağ tarihinde, arkeolojik kazılar sonucunda keşfedilen bir buluntunun ne zamana ait olduğunun bilinmesi gerekmektedir. Kemik, çanak-çömlek ya da farklı bir buluntunun ne zamana ait olduğunun bilinmesi, tarihin aydınlatılmasına da yardımcı olmaktadır.

Bu nedenle tarih bilimi, buluntuların hangi döneme ait olmasını anlayabilmek amacıyla kimya ve fizik bilimlerinden faydalanmaktadır. Bu bilimlerde yaşanan gelişmeler farklı buluntuların ne zamana ait olduğunu anlamamıza yardımcı olmaktadır. Genel anlamda bahsedilecek olursa günümüzde şu gibi tarihlendirme yöntemlerinden faydalanılmaktadır:

Karbon 14 Yöntemi (Radyokarbon)

TL ve OSL Yöntemi

U-th Yöntemi

Hızlandırıcı Kütle Spektrometrisi

Kalsiyum Oksalat Yöntemi

Manyetik Tarihlendirme Yöntemi

Razemizasyon

Florin (F), - U – Azot (N), FUN Yöntemi

Obsidiyen Hidrasyonu

Camdaki Yüzey Tabakaları Sayma

Dendrokronoloji

Varve kronolojisi

Tarihlendirme Yöntemlerinin Bulunması

Tarihlendirme yöntemlerinin ne zaman bulunduğunu anlamak için Fizik ve Kimya bilimlerine bakmak gerekmektedir. Zira yukarıda saymış olduğumuz yöntemler, bu bilimlerden yardım alınarak yapılmaktadır. Wilhelm Conrad Röntgen tarafından X ışınlarının keşfedilmesiyle beraber, bu yöntem tarihlendirme yararlanılmıştır. Zira Paris Doğa Tarihi Müze Müdürü olan Antoine-Henri Becquerel, taş ve minerallerin bu ışını yayıp yaymadığı üzerine bazı çalışmalar gerçekleştirmiştir.

Radyoaktivite, Uranyum ve Toryumun Marie & Pierre Curie tarafından keşfedilmiş; Bertham Baltwood da mineral yaşının kurşun yaşının içeriğiyle doğru olduğunu belirtmiştir. Yaşları malum olan örnekler analiz edilmiş ve yaşla beraber uranyum ve kurşun oranının yükseldiği bulunmuştur.

Radyokarbon tarihlendirmesi ise 2. Dünya Savaşını takip eden senelerde, Willard Frank Libby ve arkadaşlarında keşfedilmiştir. Ancak Arkeometri'nin başlangıcı 1800'lü yıllara kadar uzanmaktadır.

Zira M. H. Klaproth 1800'lerde Berli Bilim Akademisi'nde bazı sikkeler, cam ve Ortaçağ heykelleri üzerinde kimyasal çalışmalar yapmıştır. İsveç'te Baron de Geer göl ve bataklıkta tortul kütleleri üzerinde senelik ömürlü bitki kalıntılarını analiz etmiş; böylece Analizleri olarak bilinen yöntemi keşfetmiştir.

Radyokarbon Yöntemi

Bir organizmanın canlılık durumu sona erdiğinde, bünyelerinde ölüm esnasında atmosfer ile eşit oranda karbon yer almaktadır. Bu miktar zaman içerisinde ayrışmakta, 5730 senede yarılanmaktadır. Bunun üzerinden de radyokarbon tarihlendirme gerçekleştirilmektedir.

Bu yöntem Libby yönetiminde çalışmakta olan bir grup bilim insanı tarafından keşfedilmiştir. Burada izlenmekte olan bazı kurallar yer almaktadır. C14 izotopunun yarılanma süresi 5568 sene olup; ortalama ömrü ise 8033 yıldır. Libby tarafından yapılan ölçümlerde elde edilen 5568 sayısı, izotopun yarılanma ömrünü tanımlamaktadır. Ne var ki sayaçların gelişmesi ile bunun aslında 5730 sene olduğu görülmüştür. Buna rağmen hesaplamada hala Libby takip edilmektedir.

TL ve OSL

TL ya da Termoluminesans örnek üzerinde ısı kullanılarak uyarım yapılmasını anlatan bir yöntemdir. 1950'li yılların başından beri kullanılan bu metot, arkeolojide 1960'lar itibariyle yararlanılmaktadır. Bu yöntem esnasında yalıtılan ya da yarı iletken malzemenin kristalinde mevcut kusur ve safsızlardan ilenmektedir.

OSL ise bunun tersine ışık kullanılarak yapılmaktadır. TL'ye göre daha yeni bir yöntem olup 1956 yılında Antonov-Romanovsky ve arkadaşları, dozimetre alanında bundan yararlanılmasını önermiştir. Teknik kullanım ise Braunlich ve Sanborn tarafından yapılmıştır. Bu yöntem TL'ye göre hem avantaj

hem de dezavantajlara sahip bir yöntemdir.

U-th Yöntemi

U-th Uranyum-Toryumun açılmış halidir. Bu yöntem radyo karbon tarihlendirmesi yapılamayacak durumlarda yararlanılmaktadır. Bunun dışında doğal pigment veya bağlayıcılardan faydalanılarak yapılan resim & radyo karbon tarihleme yapılacak örneklerde analiz sonuçlarını şüpheli yapacak, etkileyecek durumlarda da faydalanılmaktadır.

Bu yöntemden faydalanarak yapılan analizler kapalı masif mağara çökellerinde uygulanan analizlerde daha kesin ve güvenilir sonuçlara yardım edebilmektedir. Çünkü dış ortam koşullarıyla etkileşim minimum seviyelerde olmaktadır. Teknik kullanarak İspanya ve Salawesi mağara resimlerinde tarihlendirme yapılmış; bunun sonucunda 40.900 sene öncesine ulaşılabilmektedir.

Hızlandırıcı Kütle Spektrometrisi

Bu yöntem İngilizce Acceleratır Mass Spectrometry olarak adlandırıldığı için AMS olarak da bilinmektedir. Bu teknik 50 ile 60.000 yıla kadar tarihlendirmeye olanak tanımakta olup 1977 yılında geliştirilmiştir. C14 yoğunluğunu ölçmekte olup iyonlar çok yüksek boyutta kinetik enerjilere hızlandırılmaktadır. Kemikten yapılan aletin ucunda kömürleşmiş parça tarzı düşük miktarlarda örnekler incelenebilmektedir.

AMS yönteminde yapılan ölçümlerde sayımlar yaşa göre değişmekle beraber, genellikle 15 dakika ile 2 saat arasındadır.

Kalsiyum Oksalat Yöntemi

Güneş ışığı alan barınaklarda kaya duvarlarının mantar, liken ve bakteriler tarafından kolonizasyon oksalit asit içeren boyifilm oluşturmalarına sebep vermektedir. Bu kalsiyum, oksalat kristallerine neden olmaktadır. Bunun sonucunda tarihi resimler için kristallerin minimum yaş veren C14 ile bulunabilmektedir. Avustralya'nın Kimberley bölgesinde bir yerde oksalat yüzey kaplamaları içeren bloklar bulunmuştur.

Radyoaktif Olmayan Yöntemler

Tarihlendirme radyoaktif olmayan yöntemler kullanılarak da yapılabilmektedir. Bu kapsamda iki farklı grup yer almakta olup bunlardan birincisi Sürekli Doğal ve Kimyasal Değişimlere Dayanan Yöntemler olmaktadır. Kendi içinde bunlar aşağıda olduğu gibi incelenebilir:

Manyetik Tarihlendirme Yöntemi: Demir-Titanyum ve demir içeren kilden yapılan eşyalar pişirildikten sonra soğuması için bırakılmaktadır. Ardından da hangi tarihte ve nerede yapılmışsa, o yerde bulunan yer manyetik alanı yönünde kalıcı bir mıknatıslanma kazanmaktadır. Bu Işıl Kalıcı Mıknatıslanma olarak bilinmekte olup; bunun yönü ve şiddeti laboratuvar ortamında saptanabilmektedir.

Rasemizasyon: Kemik yapısında bulunan amino asitler optik bakımından aktif olup, polarize ışık düzelemini sola çevirmektedir. Organizma öldükten sonra o bölgenin iklim şartlarına göre bu amino asitler ışığı sağa çeviren biçime dönüşmeye başlar.

Florin (F), U- Azot (N), FUN: Örnek buluntu içerisinde F ve NN oranları hesaplanarak, kalibrasyon eğrisinden faydalanılarak yaş belirlemesi gerçekleştirilebilmektedir.

Obsidiyen Hidrasyonu: Volkanik bir cam olan Obsidiyen ilendiğinde açılan yüzey alanında su almaya başlamaktadır. İnce bir su bulunduran tabaka oluşmakta ardından da sabit hızla içeri doğru kalınlık kazanmaktadır. Böylece tarihlendirme de gerçekleştirilebilmektedir.

Camdaki Yüzey Tabakaları Sayma: İnsanlar tarafından üretilen ve toprağa gömülen camlar, bu şekilde durdukları sürece yüzeyleri kimyasal olarak değişikliğe uğrar. Tabakalar mikroskop altında sayılarak camların tarihlendirmesi de yapılabilmektedir.

Bu yöntemlerin dışında Doğal Ritmik Olaylara Dayanan Yöntemler de vardır. Bunlar da Dendrokronoloji yani Ağaç Halkası Sayımı ile Varve Kronoloji'dir.

GİRİŞ

Onomastik veya adbilim, dil bilimin bir koludur ve özel adların kökeni, yapısı ve anlam değişimlerini inceler. Bu disiplin, canlıların, cansız varlıkların ve soyut kavramların adlarıyla ilgilenir ve geniş bir yelpazeye sahiptir. Onomastik, antropoloji, arkeoloji, coğrafya, sosyoloji, folklor, botanik gibi pek çok alanda uygulamalar bulur ve bu disiplinler arasında bir bağlantı sağlar.

Onomastiğin bir alt dalı olan toponimi, yer adlarını (dağlar, tepeler, akarsular, yerleşimler vb.) inceler. Yunanca "topos" (yer) ve "onoma" (ad) kelimelerinden türetilmiştir ve Türkçede yeradı olarak da bilinir. Toponimi, bir yerin coğrafi, tarihi, sosyal ve kültürel özelliklerini yansıtan yer adlarının kökeni, anlamı ve kullanımını inceleyen bilimsel bir disiplindir.

Onomastik, Antik Yunan döneminden bu yana var olup, isimlerin dil araştırmalarındaki önemi üzerine odaklanmıştır. Sokrates, Platon ve Aristoteles gibi düşünürler isimler ve referansları üzerine çalışmışlardır. Toponimi ise daha çok 18. yüzyıldan sonra bağımsız bir disiplin olarak gelişmiştir ve haritacılık ve pratik dilbilgisi gereksinimleriyle ilgili olarak 19. yüzyılın sonlarında ilgi görmüştür. Türkiye'de onomastik ve toponimi üzerine bilimsel çalışmalar 20. yüzyılın başlarında başlamıştır. Önemli eserler ve çalışmalar arasında Köprülüzade Fuat'ın "Oğuz Etnolojisine Dair Tarihi Notlar", Hüseyin Nihal ve Ahmet Naci'nin "Anadolu'da Türklere Ait Yer İsimleri", Abdülkadir İnan'ın "Anadolu'nun Toponomisi ve Türk Boylarının Adları Meselesi" ve Zeki Velidi Togan'ın "Tarihte Usul" gibi eserler yer almaktadır. Ayrıca, 1984 yılında Ankara'da yapılan "Türk Yer Adları Sempozyumu", bu alandaki en kapsamlı çalışmalardan biri olarak kabul edilmektedir.

YER ADLARININ SINIFLANDIRILMASI

Yer adlarının sınıflandırılması, hem yerli hem de yabancı literatürde farklılık göstermektedir. Bu farklılıkların ana nedenleri, yer adlarının geniş kapsamı ve çok sayıda disiplinin bu konuya farklı bakış açılarından yaklaşmasıdır. Bu sebeplerle, yer adları için standart bir sınıflandırma metodunun oluşturulması zorlaşmıştır.

Türkiye'deki toponimi çalışmaları, yaklaşık yüz yıldır sürmesine rağmen, terim, yöntem ve sınıflandırma açısından hala yeterli literatüre sahip değildir. Bu eksiklikler nedeniyle çeşitli sınıflandırma yöntemleri tespit edilmiş ve bunların sadeleştirilmesi için çalışmalar yapılmıştır. Son yıllarda Türkiye'de özellikle leksik-semantik sınıflandırma üzerine odaklanan çalışmalar artmıştır. Yer adları, anlam, gramer ve tür açısından farklı şekillerde sınıflandırılabilir. Araştırmalarda genellikle anlam ve tür sınıflandırmaları birbiriyle iç içe geçmiş durumdadır. Bazı çalışmalarda üç sınıflandırma tipi bir arada kullanılarak tek bir sınıflandırmada birleştirilmiştir. Özellikle semantik ve yer adı tür sınıflandırmaları birlikte ele alınmaktadır. Çünkü bir yer adının anlamının anlaşılması için, öncelikle tür sınıflandırmasının yapılması önemlidir. Bu bölümde, yer adlarını anlam, gramer yapısı ve türleri açısından ele alınacak; bir sonraki bölümde ise yer adlarının alt kolları incelenecektir.

Toponimide Yer Adı Türleri Esaslı Tür Sınıflandırması

Yeryüzünde hem doğal hem de beşeri birçok unsur bulunmaktadır. Bu unsurlar içerisinde dağ, tepe, ova, akarsu, göl, vadi vb. gibi çeşitli doğal yapılar bulunurken şehir, köy, mahalle, cadde, sokak vb. gibi beşeri yapılar da bulunabilmektedir. İnsan ise yaşamı boyunca gerek doğal gerekse beşeri bu unsurlarla sürekli etkileşim halindedir. Bundan dolayı bulunduğu ortamda yer alan çeşitli objeleri kendi diliyle adlandırarak, coğrafi mekanla bütünleşmeye çalışmıştır. Bu nedenle yer adları yerin türüne bağlı olarak bir sınıflandırmaya tabi tutulabilmektedir.

Bu sınıflandırmada yer adları, yeryüzündeki yapılara göre sekiz farklı sınıf altında toplanabilmektedir. Bunlar orunadı (oykonim), kentlikadı (urbonim), yoladı (dromonim), eladı (horonim), dağadı (oronim), suadı (hidronim), ormanadı (drimonim) ve bağadı (agroonim) şeklinde gösterilebilir.

Bu sınıflandırma esasında yer adları şehir, köy, yayla, meydan, cadde, sokak, köprü, geçit, park, bahçe, akarsu, göl, okyanus, deniz, bataklık, dağ, tepe, vadi, yeraltı suları vb. gibi birçok türe göre ayrı ayrı ele alınmaktadır.

Toponimide Leksik-Semantik Sınıflandırma

Yer adları, anlam özellikleri açısından çeşitli şekillerde sınıflandırılır. Bu sınıflandırmada genellikle, yer adlarını tanımlayan sözcüklerden (indikatörler) önce gelen tamamlayıcı kelimeler dikkate alınır. Araştırmalarda kullanılan toponim malzemelerinin farklı nitelikleri nedeniyle bu sınıflandırmalarda tam bir birlik yoktur.

Şahin (2015), yer adlarını üç ana başlık altında otuz alt sınıfa ayırarak kapsamlı bir sınıflandırma

sunmuştur. Bu sınıflandırma, insan ve insan faaliyetleriyle ilişkili coğrafi nesnelere, kişisel adları, etnik grupları, doğal unsurları ve daha birçok özelliği içeren yer adlarını kapsar.

Yılmaz Top (2021) ise “semantik tasnif” adında yeni bir sınıflandırma geliştirmiştir. Bu sınıflandırma, Türkiye toponimisine odaklanarak dört ana başlık ve yirmi alt başlık altında toplanmıştır. Kişisel ve toplumsal toponimler, fonksiyonel toponimler, betimleyici toponimler ve diğer çeşitli kategorileri içeren bu sınıflandırma, yer adlarının geniş yelpazesini ele alır.

YER ADLARI VE ALT KOLLARI

Yer adları, çeşitli alt kollar üzerinden incelenir ve bu alt kollar, doğal ve beşeri coğrafi faktörler çerçevesinde oluşturulur.

Oykonimi (Orunadbilim)

Toponiminin bir alt kolu olan oykonimi Yunanca oykos “mesken, yurt, ev” ve onim “ad” kelimelerinin birleşiminden oluşmaktadır. Yerleşim birimlerinin adlarıyla ilgili olan bu dal, köyadı (komonim), şehiradı (astionim) ve yaylaadı (orpedyonim) olmak üzere üçe ayrılır. Yerleşim yerleri genellikle tarihi olaylar, göç hareketleri, dini inançlar ve kültürlerle ilişkilendirilerek adlandırılır.

Urbonimi (Kentlikadbilim)

Urbonimi Latince urbanus “şehirli, şehir sakini” onim “ad” kelimelerinin birleşiminden türemiş, toponiminin alt kollarından biridir. Şehir içindeki cadde, meydan, pazar, bina, kale, bulvar, okul, hastane, cami, kilise gibi yerlerin adları bu kapsamda incelenir. Bu alt kollar meydanadı (agoronim), yolakadı (godonim), kentlikadı (gorodskoy horonim) ve kurumadı (ktemtonim) şeklinde ayrılır. Dünya çapında tanınan meydanlar ve Türkiye'deki ünlü meydanlar bu kategoriye örnek teşkil eder.

Dromonimi (Yoladbilim)

Yunanca dromoz “yol” ve onim “ad” kelimelerinin birleştirilmesi ile türetilmiştir. Yer altı, yer üstü, hava ve su yolları gibi hat ve yol adlarını inceleyen bu dal, genel olarak şehir dışı hatlarla ilgilenir. Örneğin, Roma Yolu, İpek Yolu gibi tarihi yollar dromonimin inceleme konusudur.

Horonimi (Eladbilim)

Yunanca hoga “el, ülke” ve “onim” ad kavramlarından türetilmiştir. Ülke, vilayet, bölge, şehir gibi idari ve doğal arazilere ait adlarla ilgilenir. Bu dal idarieladı (administrativny horonim) ve doğaleladı (prirodnıy horonim) olarak ikiye ayrılır. Mezopotamya ve Maveraünnehir gibi tarihi bölgeler horonimlere örnektir.

Oronimi (Dağadbilim)

Bu isim Yunanca oros “dağ” ve onim “ad” kavramlarından türetilmiştir. Dağ adlarını inceleyen bu dal, sadece yükselteleri değil, düzlükler, boğazlar gibi coğrafi şekilleri de kapsar. Dağların adlandırılması, çoğu zaman renkler, dini veya mitolojik öğelerle ilişkilendirilir.

Hidronimi (Suadbilim)

Suadbilim (hidronimi); Yunanca hydor “su” ve onim “ad” kelimelerinden türetilmiştir. Su kütlelerinin adlarıyla ilgilenen bu dal, göller, akarsular, okyanuslar, bataklıklar gibi doğal ve yapay su varlıklarını içerir. Hidronimler genellikle eski dil katmanlarını yansıtır ve medeniyetlerin gelişiminde önemli rol oynamıştır.

Drimonimi (Ormanadbilim)

Toponimi türlerinden biri olup drimos “orman” ve onim “ad” kelimelerinden türetilmiştir. Ormanların, korulukların adlarıyla ilgilidir. Bu adlar genellikle yakındaki yerleşim yerleri, bölgedeki bitki örtüsü veya fiziksel görünüşle ilişkilendirilir.

Agroonimi (Bağadbilim)

Agroonim Yunanca agros “tarla, arazi” ve onim “ad” kelimelerinin birleşmesiyle meydana gelmiştir. Tarla ve bağ gibi tarımsal alanların adlarıyla ilgilenir. Bu adlandırmalar genellikle bölgenin coğrafi özelliklerine, yüzölçümüne veya üzerinde yetişen bitkilere dayanır.

TARİHİ COĞRAFYADA YER ADLARININ ÖNEMİ

Tarihi coğrafyada, yer adları veya toponimi, bir coğrafi alanın ve bu alanda yaşayan toplumların tarihi boyunca nasıl değiştiğini ve birbirleriyle nasıl etkileşimde bulunduğunu anlamak için kritik bir öneme sahiptir. Toponimi, yer adlarının kökenini, anlamını ve bu adların bölgesel tarihsel, kültürel ve sosyal anlamlarını içerir. Coğrafi özelliklerin tanımının ötesine geçerek, insanların bir bölgeye bakış açılarını, algılamalarını ve yükledikleri anlamları ortaya koyar. Bu nedenle, yer adları coğrafi, kültürel ve tarihsel bilgi için zengin bir kaynak olarak kabul edilir ve tarihi coğrafya çalışmalarında önemli bir rol oynar. Bu adlar aracılığıyla toplumların geçmişi ve kültürel mirası aydınlatılabilir.

Tarihi ve Coğrafi Yapı Açısından Önemi

Toponiminin temel amacı, yer adlarının tarihsel ve coğrafi yapısını analiz etmektir. Yer adları, belirli coğrafi özellikleri, tarihi olayları ve kültürel önemi yansıtır. Bu adlar, siyasi sınırların değişimi, göç hareketleri ve kültürel etkileşimler gibi tarihsel süreçler sonucunda oluşur. Örneğin, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki genişlemesi sırasında birçok yer Türkçe isimler almış, ancak Balkan uluslarının bağımsızlıklarını kazanmalarıyla bu yer adları yerel dillere çevrilmiştir. “Balkan” kelimesi de Türkçe kökenli olup, sık ormanlarla kaplı dağları ifade eder. Benzer şekilde, Roma İmparatorluğu'nun Akdeniz Havzası'nda genişlemesiyle birçok yer adı Latince kökenli hale gelmiş,

Hadrian ve I. Constantine gibi Roma imparatorlarının adlarını taşıyan yerleşim yerleri buna örnek teşkil etmiştir.

Kültürel Kimlik Açısından Önemi

Toponimi, tarihi coğrafya açısından önemlidir çünkü toplumların kültürel kimliğiyle de yakından ilişkilidir. Yer adları, yerel dil, gelenek ve inanç gibi kültürel unsurları yansıtarak bir toplumun tarihi ve kültürel mirasının korunmasına katkı sağlar. Bu isimler, günümüzde var olmayan topluluklardan kalmış olabilir veya Amerika ve Okyanusya gibi bölgelerde yaşayan yerli azınlıkların dillerini temsil edebilir. Örneğin, Yeni Zelanda'daki Maori topluluğunun yer adları, o toplumun mitolojisi, tarihi ve coğrafyası hakkında önemli bilgiler içerir ve kültürel kimliklerinin önemli bir parçasıdır.

Sosyo-Ekonomik Tarih Açısından Önemi

Yer adları, toplumların ekonomik faaliyetleri ve sosyoekonomik yapılarına dair önemli bilgiler sunar. Keşifler Çağı'ndaki ticaret güzergahlarının değişimi, Sanayi Devrimi gibi küresel etkiler yer adlarının ortaya çıkmasında veya değişmesinde etkili olmuştur. Bu tür değişimler, ekonomik tarih açısından değerli bilgiler içerir. Örneğin, Almanya ve Avusturya'daki bazı yer adları madencilik faaliyetlerini yansıtır. Salz (tuz), eisen (demir), kupfer (bakır) gibi kelimeleri içeren yerleşim yerleri, geçmiş ve şimdiki ekonomik faaliyetleri gösterir. Türkiye'de de özellikle yaylacılık faaliyetlerinin yapıldığı alanlarda 'yayla' adı sıkça kullanılır. Yer adları, böylece bir bölgenin dili, gelenekleri, inançları, ekonomik faaliyetleri ve geçmişteki siyasi yapısına dair önemli fikirler sunar. Ayrıca, günümüzdeki adların geçmişle olan bağlantısını anlamak için de kritik öneme sahiptir. Bu sebeple, yer adları tarihi coğrafya çalışmalarında değerli bir kaynak olarak kabul edilir.

Mekân kavramı, zengin bir tarihsel ve dilsel geçmişe sahiptir, kökenleri Antik Yunan, Latin ve Arapça'ya dayanır. Türkçede "mekân", Arapça "mekân" kelimesinden türemiş olup, "yer", "konum" veya "alan" anlamlarına gelir. Arapçada kökeni "kavm" kelimesine dayanan mekân, "yerleşme" ve "durma" gibi anlamları barındırır. Antik Yunan'da "mekân", "χώρα" (khōra) kelimesiyle ilişkilendirilir ve genellikle bir yer veya bölgeyi ifade eder. Latince mekânın karşılığı "locus"tur ve "yer" veya "konum" anlamına gelir.

Mekân, coğrafya, tarih ve sosyoloji gibi disiplinlerde merkezi bir kavramdır hem fiziksel yerleşimleri hem de insanların sosyal, kültürel ve tarihsel deneyimlerini kapsar. Fiziksel bir yer olmanın yanı sıra, sosyal, kültürel ve tarihsel bağlamı da içeren mekân, tarih boyunca savaşlar, doğal afetler, ekonomik değişimler ve kültürel etkileşimlerle evrilmiş, dinamik ve çok boyutlu bir yapı kazanmıştır. Bu dönüşüm, Antik Çağ'dan Orta Çağ'a Avrupa şehirlerinin evrimi, sanayi devriminin kentsel alanlar üzerindeki etkileri ve küreselleşmenin mekânsal yapılar üzerindeki etkisi gibi örneklerle gözlemlenir. 21. yüzyılda, teknolojik gelişmeler, küresel ısınma, ekonomik krizler ve pandemiler, mekânın yeniden inşasında önemli rol oynar. Dijital teknolojiler ve sanal gerçeklik, mekân kavramını fiziksel sınırların ötesine taşıyarak yeni mekânsal etkileşim biçimleri sunar. Küreselleşme, iklim değişikliği ve teknolojik yenilikler, kentsel planlama, çevre yönetimi ve sosyal politikalar açısından yeni zorluklar ve fırsatlar yaratırken, sürdürülebilirlik, çevresel adalet ve teknolojik entegrasyon, gelecekte mekânın yeniden inşasını şekillendiren anahtar temalar haline gelir. Mekânsal planlama, kentsel ve kırsal alanların sürdürülebilirlik, ekonomik gelişme ve toplumsal adalet hedeflerine ulaşmada önemli bir rol oynar. Kültürel mirasın korunması, mekânın yeniden inşasında önemli bir boyut olup, kültürel çeşitliliği ve tarihsel sürekliliği destekler. Mekân ve onun yeniden inşası, tarihsel, sosyal ve kültürel etkileşimlerin dinamik ve çok boyutlu bir ürünü olarak, fiziksel, sosyal ve kültürel yapının şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

MEKÂNIN ANLAMI VE EVRİMİ

Mekân kavramı, çeşitli disiplinlerde farklı yorumlarla zenginleşen, çok yönlü bir olgudur. Coğrafyada, fiziksel bir yer veya çevre olarak tanımlanan mekân, coğrafi özellikler, yerleşim modelleri ve çevresel etkileşimler bağlamında ele alınır. Bu perspektifte, mekânın insan faaliyetleri ve toplumsal yapılarla etkileşimi önem taşır. Sosyolojide ise mekân, sosyal ilişkiler ve etkileşimler açısından incelenir; sosyal yapılar, sınıflar ve günlük yaşam pratikleri üzerindeki etkilerine odaklanılır. Mekân, bu disiplinde sosyal ve kültürel bir yapı olarak değerlendirilir, sosyal eşitsizlikler, güç ilişkileri ve kimlik oluşumu üzerinde etkili bir unsur olarak görülür.

Psikoloji alanında mekân, bireyin deneyimleri, algıları ve duygusal bağları açısından incelenir. Bireylerin mekânlara yüklediği anlamlar ve bu mekânların bireysel ve toplumsal psikoloji üzerindeki etkileri araştırılır. Mekân, bireylerin kişisel tarihleri, anıları ve kimlikleriyle yakından ilişkilidir. Mimarlık ve şehir planlamada ise mekân, insanların fiziksel yapılarda nasıl hareket ettikleri, bu yapılardan nasıl yararlandıkları ve sosyal etkileşimlerini nasıl şekillendirdikleri bağlamında ele alınır. Mekân tasarımı, insan deneyimi ve etkileşimlerine odaklanır. Antropoloji ve kültürel çalışmalarda mekân, kültürel pratikler, inançlar ve ritüeller açısından değerlendirilir; mekânın toplumsal bellek ve kimlik üzerindeki etkileri incelenir.

Tarih boyunca mekân algısı, sosyal, kültürel, ekonomik ve teknolojik dönüşümlerle iç içe geçmiş bir sürecin parçasıdır. Antik Çağ'dan modern döneme kadar, her dönem mekân anlayışını ve kullanım biçimlerini yeniden şekillendirir. Antik Çağ'da dini ve mitolojik anlamlar ağırlıkta iken, Rönesans döneminde insan merkezli bir dünya görüşüne doğru evrilir. Endüstri Devrimi ve 20. yüzyıl akımları, mekân algısını ekonomik, sosyal ve teknolojik boyutlarla zenginleştirir. Günümüzde, küreselleşme, teknoloji ve çevresel sorunlar mekân algısını şekillendirir; dijital ve sanal ortamlar mekân kavramını genişletir.

Mekân-insan ilişkisi, bireyler ve topluluklar için sosyal ve kültürel etkileşimlerin temelini oluşturur. Mekân, günlük yaşam pratikleri, sosyal etkileşimler ve toplumsal ilişkiler üzerinde etkilidir. Mekânın tasarımı ve düzeni, bireylerin mekâna olan bağlılıklarını ve deneyimlerini etkiler. Sosyal yapılar üzerindeki etkisi, toplumsal sınıflar, güç ilişkileri ve hareketlilik açısından ele alınır. Mekân, güç ve statü göstergesi olarak işlev görebilir. Kültürel ifade ve kimlik oluşturma süreçlerindeki rolü, kültürel anlamların, ritüellerin ve toplumsal belleğin mekânlar aracılığıyla aktarılmasını içerir. Mekân ve insan ilişkisi, mekânın toplumsal ve kültürel hayattaki ayrılmaz rolünü ve insan deneyimlerinin

anlaşılmasındaki önemini vurgular. Bu ilişki, mekânın insan toplulukları üzerindeki etkilerini ve toplumların mekânı nasıl anladığını ve kullandığını derinlemesine anlamamıza olanak tanır. Bu süreç, mekânın çok boyutlu doğasını ve insan yaşamındaki etkisini kapsamlı bir şekilde ortaya koyar, böylece mekân ve insan ilişkisinin karmaşıklığını ve önemini vurgular. Bu inceleme, mekânın insan hayatındaki rolünü, tarihsel ve kültürel bağlamlar içinde değerlendirmemizi ve mekânın toplumsal yapılar ve bireysel deneyimler üzerindeki etkilerini daha iyi anlamamızı sağlar.

TARİHSEL MEKÂNLAR VE YAPISAL DÖNÜŞÜMLER

Mekân inşa tekniklerinin tarih boyunca evrimi, mimarlık ve inşaat teknolojilerinin gelişimine paralel olarak toplumsal, ekonomik ve teknolojik değişimleri yansıtmaktadır. Antik dönemlerden başlayarak, modern şehirlerin kurulmasına kadar uzanan bu süreç, her dönemin mimari özellikleri ve inşaat yöntemleriyle karakterize edilir.

Antik dönemlerde, özellikle Mısır'daki piramitler ve Antik Yunan ve Roma mimarisindeki sütunlar ve kemerler, dönemin mühendislik becerilerini ve estetik anlayışını gösterir. Orta Çağ Avrupa'sında Gotik mimari, taş işçiliği ve yüksek yapıların inşasını vurgularken, İslam mimarisi karmaşık geometrik desenler ve seramik karolarla kendine özgü bir estetik geliştirmiştir.

Endüstri Devrimi, demir ve çelik kullanımının artışıyla daha yüksek ve dayanıklı yapıların inşasına olanak tanımış, modern mimaride betonun yaygın kullanımını beraberinde getirmiştir. Modern dönemde, sürdürülebilirlik ve çevre dostu malzemelerin yanı sıra dijital teknolojiler ve bilgisayar destekli tasarım (CAD) mimarlık ve inşaat süreçlerinde yenilikler sunmuştur.

Mekân inşa süreçlerinin bu tarihsel incelemesi, toplumların değerlerini, becerilerini ve çevreyle olan etkileşimlerini yansıtır. Her dönem, kendi ihtiyaçları ve koşullarına uygun inşaat teknikleri ve estetik anlayışları geliştirmiş, bu da mekânın sürekli değişim ve adaptasyon sürecini gösterir. Gelecekteki mekân inşa teknikleri ve mimari anlayışları için önemli dersler ve ilham kaynakları sunar.

Tarihi mekânların korunması ve restorasyonu, kültürel mirasın korunmasında ve gelecek nesillere aktarılmasında hayati bir rol oynar. Tarihi yapıların orijinal dokusunu korumak, onarımlar ve restorasyon teknikleri, geniş bir perspektif gerektirir ve genellikle yasal ve etik ilkelerle yönlendirilir. UNESCO ve ICOMOS gibi uluslararası kuruluşlar, bu süreçlerde rehberlik sağlar ve uluslararası standartların uygulanmasını teşvik eder.

Tarihi mekânların korunması ve restorasyonu, toplumların kültürel kimliklerinin ve tarihsel belleğinin korunmasında büyük öneme sahiptir. Bu süreç, tarihi mekânların çağdaş toplumun ihtiyaçlarına uygun şekilde kullanımını ve yeniden işlevlendirilmesini içerebilir, böylece bu mekânlar geçmişin yanı sıra günümüz ve geleceğin de bir parçası haline gelir.

Kültürel mirasın modern dünyada yeniden işlevlendirilmesi, tarihi yapıların ve alanların günümüz toplumunun ihtiyaçlarına uygun şekilde dönüştürülmesini ifade eder. Bu süreç, tarihi yapıların orijinal mimari ve estetik değerlerine saygı gösterirken, bunları çağdaş kullanım ve teknolojilere uyumlu hale getirme çabasını içerir. Yeniden işlevlendirme, tarihi ve kültürel mirasın korunmasını ve devamını destekler ve toplumsal değişim ve yeniliğe uyum sağlama yeteneğini güçlendirir.

MEKÂN, KÜLTÜR VE KİMLİK

Mekânın kültürel kimlik üzerindeki etkisi, bireyler ve topluluklar için kimlik oluşturma süreçlerinde merkezi bir rol oynar. Mekânlar, kültürel kimliğin somutlaştığı, ifade edildiği ve yeniden üretildiği yerler olarak görülür ve bu mekânlar toplumsal bellek ve tarihle iç içe geçmiştir. Mekân, bireylerin ve grupların kendilerini ve dünyayı anlamlandırdığı, kimliklerini ifade ettikleri ve hikayelerini anlattıkları yerler olarak işlev görür. Mekân ve kimlik arasındaki bu ilişki, göç, küreselleşme ve teknolojik gelişmeler gibi faktörlerle de şekillenir, bu süreçler mekânların kültürel anlamlarını ve bireylerin bu mekânlara olan bağlılıklarını dönüştürür.

Tarihi ve arkeolojik sitler gibi kültürel miras mekânları, kolektif hafızayı sürdürme ve toplumsal kimliği pekiştirme açısından önemlidir. Bu mekânlar, geçmişle bağlantı kurma ve topluluklar için kimlik oluşturma kaynakları olarak işlev görür.

Tarihi olaylar ve mekânsal bellek arasındaki ilişki, belirli yerlerle ilişkilendirilen kolektif hafızaların ve anlamların bütünü oluşturur. Mekânsal bellek, tarihi olayların fiziksel mekânlara nasıl yerleştiğini ve bu mekânların topluluklar için nasıl anlamlı hale geldiğini kapsar. Mekânlar, tarihi olayların tanıklığı olarak işlev görür ve kolektif hafızadaki yerini pekiştirir. Tarihi mekânlar, kültürel ve toplumsal kimliklerin ifade edildiği, geçmiş ile bugün arasında köprü kuran yerler olarak görülür ve tarihi olayların anlamını ve etkisini korur. Mekânsal bellek, tarihi olaylara ilişkin anlatıların ve hatıraların fiziksel yerlerle nasıl ilişkilendirildiğini ve bu ilişkilerin toplumsal kimlik ve kolektif hafıza üzerindeki etkisini ortaya koyar. Bu nedenle, tarihi olaylar ve mekânsal bellek arasındaki ilişki, tarihi olayların ve anlatıların mekânlarla nasıl iç içe geçtiğini ve bireylerin ve toplulukların tarih algısını nasıl şekillendirdiğini açıklar.

MEKÂNIN GELECEĞİ: SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK VE KORUMA

Sürdürülebilir mekân planlaması ve tasarımı, çevresel, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirlik ilkelerini mekânsal düzenlemelere entegre eden bir yaklaşımdır. Bu strateji, doğal kaynakların korunması, enerji verimliliği ve insanların yaşam kalitesinin iyileştirilmesine odaklanır. Doğal ekosistemlerin

korunması, yeşil alanların entegrasyonu ve su kaynaklarının sürdürülebilir kullanımı bu planlamanın önemli unsurlarıdır. Enerji verimliliği, pasif güneş tasarımı ve doğal havalandırma gibi stratejilerle enerji tüketimini azaltırken, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı da önem kazanmaktadır. Sürdürülebilir tasarım ayrıca, toplulukların ihtiyaçlarını ve refahını dikkate alarak, sağlık ve refahı destekleyen, topluluk katılımı ve sosyal etkileşim için olanaklar sağlar.

Tarihi ve kültürel mekânların gelecekteki rolü, toplumların kültürel miraslarına değer verme ve bu mirası gelecek nesillere aktarma şekliyle ilişkilidir. Tarihi ve kültürel mekânların korunması ve yeniden işlevlendirilmesi, sürdürülebilir kalkınma ve şehircilik ilkeleriyle uyumlu olmalıdır. Bu mekânlar, toplumsal, ekonomik ve kültürel yaşama etkileriyle incelenir, kolektif hafızanın ve kültürel kimliğin güçlenmesine katkıda bulunur. Küreselleşme ve teknolojik değişimler, tarihi mekânların tanıtımı ve eğitimde kullanımı için yeni olanaklar sunar, geniş kitlelere ulaşmalarını sağlar. Ekolojik yaklaşımlar ve mekânın sürdürülebilirliği, çevresel etkilerin azaltılması, doğal kaynakların korunması ve ekolojik dengeyi sürdürmeyi hedefler. Yeşil bina tasarımları, doğal malzemelerin kullanımı ve enerji verimliliği, binaların ve kentsel alanların çevresel ayak izlerini azaltır. Ekolojik şehircilik, kompakt şehir planlaması, toplu taşıma ve yaya dostu alanlar yaratırken, ekolojik restorasyon, bozulmuş doğal alanların yeniden canlandırılmasını ve ekosistem hizmetlerinin iyileştirilmesini hedefler. Bu süreçler, doğal çevrenin korunması ve insan yaşam kalitesinin iyileştirilmesine odaklanır, sürdürülebilir toplumların oluşturulmasını destekler.

TARİHİ COĞRAFYA PERSPEKTİFİNDEN MEKÂN

Coğrafi yaklaşımların mekân analizindeki yer, coğrafya disiplininin temelini oluşturur ve mekânın algılanması, kullanılması ve temsili üzerindeki etkileriyle önemlidir. Coğrafyacılar, mekânı fiziksel bir yerden fazlası olarak görürler, sosyal ilişkiler ve tarihsel süreçlerle olan bağlantısını incelerler. Bu yaklaşımlar, mekânın fiziksel ve soyut boyutlarını bir arada değerlendirerek, sosyal yapılar, kültürel kimlik ve iktidar ilişkileriyle nasıl iç içe geçtiğini araştırır. Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ve uzaktan algılama gibi modern teknolojik araçlar, mekânın daha kapsamlı incelenmesine olanak tanır, değerli veriler sunar.

Mekânın tarihi coğrafyada incelenmesi, coğrafi yaklaşımlar ve tarih bilimi arasındaki köprüyü oluşturarak, mekânın tarihsel bağlamlar içindeki değişimlerini ve bu değişimlerin insan toplulukları üzerindeki etkilerini inceler. Tarihi coğrafya, mekânın tarihsel süreçlerde nasıl kullanıldığını ve toplumsal ilişkilerde nasıl rol oynadığını araştırır. Bu alanda yapılan çalışmalar, tarihi mekânların ve peyzajların korunması ve yönetimine dikkat çekerken, tarihi ve kültürel değerlerin yanı sıra ekolojik ve çevresel yönleri de dikkate alınır.

Çağdaş tarihi coğrafya araştırmalarında mekânın rolü, tarihsel olayların ve toplumsal değişimlerin mekânsal bağlamlarını ve bu bağlamların toplumlar üzerindeki etkilerini anlamada kritiktir. Bu araştırmalar, mekânın toplumsal yapıları, kültürel kimlikleri ve iktidar ilişkilerini nasıl şekillendirdiğini inceler ve tarihi olaylar ve toplumsal değişimlerin fiziksel ve sosyal yönlerini birleştirir. Çağdaş tarihi coğrafya, ayrıca, mekânın ve peyzajın bellek, kimlik ve kültürel miras ile olan ilişkisini inceler, kolektif hafıza ve kültürel kimliğin korunması ve aktarılmasında kilit rol oynar. Bu yaklaşım, mekânın sürdürülebilir kalkınma ve çevresel yönetimde nasıl kullanılabileceğini ve tarihi mekânların geleceğe nasıl aktarılacağını tartışır. Çağdaş tarihi coğrafya, geçmişi anlama ve geleceği şekillendirme konusunda önemli bir rol oynar, tarihsel süreçlerin ve toplumsal değişimlerin mekânsal boyutlarını ortaya koyar.